Quarterly of Islamic Awakening Studies
Spring 2026. Vol 15. Issue 1
ISSN (Print): 2322-5645- ISSN (Online): 2783-2112
Journal Homepage: https://www.iabaj.ir//

Research Paper

Resistance Theory in the Islamic Awakening Discourse: Jurisprudential, Theological Foundations, and Strategic Dimensions from the Perspective of Imam Khomeini (RA) and Ayatollah Khamenei (RA)

Mahmoud Ghasemi Ghale Bahman[1], Ali karami[*2], Hossein Ajorloo[3]

[1.] PhD in Comparative Philosophy, Faculty of Law, Theology and Political Sciences, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
[2.] PhD in Regional Studies, University of Tehran, Tehran, Iran.
[3.] PhD Student in Political Jurisprudence, specializing in the Jurisprudence of International Relations, Baqir al-Ulum University, Qom, Iran.

ARTICLEINFO

PP: 48-90

Use your device to scan and read the article online

Keywords:
Resistance political jurisprudence resistance theory negation of the mustache defensive jihad Islamic awakening

Article History:
Received:
January 23, 2026
Accepted:
April 21, 2026
Published:
May 26, 2026

Abstract

The central question of this study is: upon what theological and jurisprudential foundations, with an emphasis on Shi'a political jurisprudence and the views of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei, is the theory of resistance within the discourse of Islamic Awakening based, and what are its strategic dimensions? The study aims to elucidate the nature, foundations, and strategic dimensions of resistance theory. Using a descriptive-analytical approach and discourse analysis, data were collected through library research. The study examines the etymological and conceptual dimensions of resistance, its theological and jurisprudential foundations, and its practical manifestations. Findings indicate that resistance, derived from the Arabic root q-w-m, signifies standing firm against aggression and involves four elements: the resisting actor, aggressor, act of resistance, and preservation of identity. In Shi'a political jurisprudence, resistance extends beyond military defense and, based on nafy al-sabil (negation of alien domination), the obligation of defense, enjoining good and forbidding evil, and safeguarding the integrity of Islam (baydat al-Islam), encompasses political, economic, and cultural spheres. Its theological foundations include divine sovereignty, rejection of Taghut, and adherence to Divine Guardianship (Wilayat). In the thought of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei, resistance constitutes both a religious duty and a strategic approach to preserving Islamic identity and confronting hegemonic domination. Its strategic dimensions include identity formation, Islamic unity, support for the oppressed, comprehensive deterrence, and development of a resistance discourse.

Citation: Ghasemi Ghale Bahman, M., karami, A. & Ajorloo, H. (2026). **Resistance Theory in the Islamic Awakening Discourse: Jurisprudential, Theological Foundations, and Strategic Dimensions from the Perspective of Imam Khomeini (RA) and Ayatollah Khamenei (RA)**. Journal of Islamic Awakening Studies, 15(1), 48-90

[*] **Corresponding author:** Ali karami, **Email:** alikarami598@ut.ac.ir
Copyright © 2025 The Authors. Published by basijasatid. This is an open access article under the CC BY license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Extended Abstract

Introduction

Resistance has become a central concept in contemporary political discourse in the Islamic world, particularly after the victory of the Islamic Revolution in Iran and the emergence of the resistance front in the Middle East. In the thought of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei, resistance is not merely a political or military response; it is a religious, ideological, and civilizational strategy for confronting domination and preserving Islamic identity. Nevertheless, its foundations and dimensions have not been adequately explained within an integrated framework addressing its linguistic, conceptual, theological, jurisprudential, and strategic aspects. Existing studies have often examined separate elements, such as military defense, jurisprudential principles, or the political views of individual leaders, without bringing these dimensions together or comparatively analyzing the perspectives of both leaders. This study seeks to address that gap by examining the foundations and strategic implications of resistance in the discourse of Islamic Awakening. Its central question is how resistance is grounded in Shiite political jurisprudence and theology and how these foundations shape its practical manifestations. The research therefore considers jurisprudential principles including the prohibition of domination, the obligation of defense, enjoining good and forbidding evil, and the preservation of Islam. It also examines theological foundations such as monotheism, rejection of illegitimate authority, and divine guardianship. In addition, it analyzes the strategic dimensions of resistance, including the formation of Islamic identity, opposition to hegemonic powers, strengthening unity among Muslim nations, supporting the oppressed, and establishing comprehensive deterrence. Using a descriptive-analytical approach and examining the ideas of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei, the study aims to develop an integrated framework that explains resistance as a religious and strategic approach within the broader process of Islamic Awakening.

Methodology

This study employs a descriptive-analytical research method and is conducted within the framework of discourse analysis. The required data have been collected through library research, using relevant books, scholarly articles, academic publications, and the documented statements and writings of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei. The research process begins with an examination of the linguistic roots and conceptual dimensions of resistance to clarify its meaning, components, and theoretical boundaries. Subsequently, the theological and jurisprudential foundations of the resistance theory are investigated through the principles and doctrines of Shiite political thought. Particular attention is given to the prohibition of domination (Nafy Sabil), the obligation of defense, enjoining good and forbidding evil, and the preservation of the Islamic system. The study also analyzes the intellectual perspectives of the two leaders to identify their common principles and distinctive emphases regarding resistance. In the next stage, the practical manifestations and strategic dimensions of resistance are examined in relation to political, economic, cultural, and defensive contexts. These dimensions include preserving Islamic identity, confronting hegemonic domination, strengthening unity among Muslim communities, supporting oppressed groups, and establishing comprehensive deterrence. Finally, the collected materials are classified, compared, and interpreted through a systematic analytical process to explain the relationship between the theoretical foundations and practical implications of resistance. This approach provides an integrated framework for understanding resistance as a religious, political, and strategic concept within the discourse of Islamic Awakening.

Results and Discussion

The findings demonstrate that resistance in the discourse of Islamic Awakening is a comprehensive religious and strategic concept rather than a response limited to military confrontation. Linguistically, the term derives from the Arabic root q-w-m and denotes standing firmly against aggression. Its conceptual structure includes four elements: the resisting actor, the aggressor, the act of standing against aggression, and the objective of preserving identity. The analysis further reveals that resistance is grounded in Shiite theological and jurisprudential principles. Its theological foundations include monotheism in legislation and obedience, rejection of illegitimate authority and taghut, and recognition of divine guardianship. Its jurisprudential foundations encompass defense, the rule of Nafy Sabil (prohibition of domination), the obligation of defense, enjoining good and forbidding evil, preservation of the Islamic system, the conduct of the infallible Imams, cooperation in righteousness, and the prevention of corruption. These principles establish resistance as a religious duty and extend its scope beyond armed defense to political,

economic, and cultural arenas. A comparative examination of Imam Khomeini's and Ayatollah Khamenei's views indicates that both understand resistance as a means of safeguarding Islamic identity and confronting hegemonic domination. The findings identify several strategic dimensions: strengthening Islamic identity, opposing imperialism and foreign domination, promoting unity among the Islamic community, supporting the oppressed, creating comprehensive deterrence, and developing a coherent resistance discourse across the Muslim world. Resistance therefore functions at individual, social, cultural, political, and military levels in contemporary political and social life. Overall, the study finds that its theoretical foundations and practical dimensions form an integrated framework linking religious obligations with collective agency, independence, and Islamic civilizational progress.

Conclusion

The findings of this study indicate that resistance constitutes a fundamental pillar of Islamic Awakening and a comprehensive framework for preserving religious identity, independence, and collective dignity against domination. The analysis of Imam Khomeini's and Ayatollah Khamenei's thought demonstrates that resistance should not be reduced to a temporary political position or military response; rather, it is a continuing religious responsibility rooted in faith, reliance on God, and steadfastness on the path of truth. Its theological foundations, particularly monotheism in legislation and obedience, rejection of taghut, and divine guardianship, provide the belief-based basis for opposing illegitimate authority. Its jurisprudential foundations, including Nafy Sabil, defensive jihad, enjoining good and forbidding evil, preservation of the Islamic system, and cooperation in righteousness, establish the legitimacy and necessity of resistance against forms of domination. Accordingly, resistance extends across military, political, economic, and cultural fields. The comparative perspective of the two leaders reveals a shared emphasis on protecting Islamic identity, confronting imperialism, supporting oppressed peoples, and strengthening the unity of the Muslim community. At the same time, the strategic framework requires popular participation, internal cohesion, continuity across generations, truthful communication, and the development of independent political, economic, and cultural institutions. The findings also suggest that accommodation with hegemonic powers, internal division, and distrustful or misleading narratives can weaken resistance and undermine its objectives. Therefore, resistance must be understood as an integrated civilizational approach that connects individual faith and social mobilization with national independence and international solidarity. In the context of Islamic Awakening and the project of a new Islamic civilization, this approach can provide a framework for agency, problem-solving, and sustainable progress. Its effectiveness depends on translating its theological and jurisprudential principles into coordinated concrete practices across all areas of collective life.

فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی

دوره ۱۵، شماره ۱، بهار ۱۴۰۵

شاپا چاپی: ۵۶۴۵-۲۳۲۲

Journal Homepage: https://www.iabaj.ir

مقاله پژوهشی

نظریه مقاومت در گفتمان بیداری اسلامی: مبانی فقهی، کلامی و ابعاد راهبردی از نگاه امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای(ره)

محمود قاسمی قلعه بهمن –دکترای فلسفه تطبیقی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

علی کرمی [۱] – دکترای مطالعات منطقه ای دانشگاه تهران، تهران، ایران

حسین آجرلو – دانشجوی دکترای فقه سیاسی گرایش فقه روابط بین الملل، دانشگاه باقرالعلوم، قم، ایران

اطلاعات مقاله

شماره صفحات: ۴۸-۹۰

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

مقاومت، فقه سیاسی، نظریه مقاومت، نفی سبیل، جهاد دفاعی، بیداری اسلامی.

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۱۱/۰۳

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۵/۰۲/۰۱

تاریخ انتشار:
۱۴۰۵/۰۳/۰۵

چکیده

پرسش اصلی این پژوهش آن است که نظریه مقاومت در گفتمان بیداری اسلامی، با تأکید بر فقه سیاسی شیعه و آرای امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای، بر چه مبانی کلامی و فقهی استوار است و ابعاد راهبردی آن چیست؟ هدف پژوهش، تبیین چیستی، مبانی و ابعاد راهبردی نظریه مقاومت در گفتمان بیداری اسلامی است. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی از نوع تحلیل گفتمان است و داده‌ها با ابزار کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند؛ بررسی ریشه‌شناختی، مفهوم‌شناختی، مبانی کلامی و فقهی و مصادیق عملی مقاومت در این چارچوب انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد مقاومت از ریشه «قوم» در زبان عربی، به معنای ایستادگی در برابر تهاجم دیگری است و چهار رکن کنشگر مقاوم، کنشگر مهاجم، عمل ایستادگی و هدف حفظ قوام هویت را در بر می‌گیرد. در فقه سیاسی شیعه، مقاومت فراتر از دفاع نظامی سنتی است و بر پایه قواعد نفی سبیل، وجوب دفاع، نهی از منکر و حفظ بیضه اسلام، شامل ایستادگی در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نیز می‌شود. مبانی کلامی آن بر توحید در تشریع و اطاعت، نفی طاغوت و ولایت الهی استوار است. در آرای امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای، مقاومت به مثابه تکلیف شرعی و راهبردی برای حفظ هویت اسلامی و مقابله با سلطه استکباری تبیین می‌شود. ابعاد راهبردی نظریه مقاومت در گفتمان بیداری اسلامی شامل هویت‌سازی اسلامی، استکبارستیزی و نفی سلطه، تقویت وحدت امت اسلامی، حمایت از مستضعفان، بازدارندگی همه‌جانبه و گفتمان‌سازی مقاومت در جهان اسلام است.

استناد: قاسمی قلعه بهمن، محمود، کرمی، علی و آجرلو، حسین. (۱۴۰۵). **نظریه مقاومت در گفتمان بیداری اسلامی: مبانی فقهی، کلامی و ابعاد راهبردی از نگاه امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای(ره).** فصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، ۱۵(۱)، ۴۸-۹۰

[۱] **نویسنده مسئول:** علی کرمی، **پست الکترونیکی:** alikarami598@ut.ac.ir

مقدمه

مقاومت در گفتمان سیاسی معاصر جهان اسلام، به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و شکل‌گیری جبهه مقاومت در منطقه خاورمیانه، به یکی از محوری‌ترین مفاهیم در عرصه نظری و عملی تبدیل شده است. این مفهوم نه‌تنها در ادبیات سیاسی گروه‌ها و دولت‌های اسلامی جایگاه ویژه‌ای یافته، بلکه در بیانات رهبران انقلاب اسلامی (امام خمینی‌ره و آیت‌الله خامنه‌ای) به‌مثابه یک امر تمدنی و راهبرد هدایت‌گر برای ایستادگی امت اسلامی در برابر سلطه مطرح شده است. با این حال، آن‌گونه که باید، مبانی و ابعاد این امر تمدنی از حیث ریشه‌های لغوی، مفهومی، کلامی و فقهی در یک نظام منسجم علمی تبیین نشده و اغلب به‌صورت جزیره‌ای یا صرفاً در ابعاد سیاسی و نظامی مورد توجه قرار گرفته است. این وضعیت دو خلأ اساسی پدید آورده است: نخست، عدم روشن شدن نسبت میان «مقاومت» با مفاهیم مشابهی همچون «استقامت»، «دفاع»، «جهاد» و «صبر»؛ دوم، فقدان چارچوب نظری جامع که بتواند ابعاد مختلف مقاومت (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی) را بر پایه مبانی فقهی و کلامی اصیل شیعی تبیین کند.

از سوی دیگر، با توجه به هجمه‌های گسترده نظام سلطه علیه جبهه مقاومت در عرصه‌های مختلف (نظامی، تحریم‌های اقتصادی، جنگ نرم و تهاجم فرهنگی)، ضرورت تبیین و بازسازی نظری مقاومت به عنوان یک الگوی بومی و دینی برای ایستادگی در برابر سلطه‌جویی، بیش از پیش احساس می‌شود. بر این اساس، مدعای اصلی پژوهش آن است که مقاومت در گفتمان رهبران انقلاب اسلامی، پیش از آنکه یک نظریه دانشگاهی مفروض باشد، یک امر تمدنی و راهبرد هدایت‌گر دینی است؛ با این حال می‌توان مبانی کلامی و فقهی و ابعاد راهبردی آن را در قالب یک نظریه منسجم بازسازی کرد. همچنین برخی شبهات و سؤالات اساسی در این حوزه مطرح است که تاکنون پاسخ روشنی نیافته‌اند: آیا مقاومت صرفاً یک رفتار واکنشی و مقطعی است یا یک راهبرد مستمر و تمدنی؟ چه نسبتی میان مقاومت و مفاهیمی همچون «تقیه» و «صلح» در فقه سیاسی شیعه وجود دارد؟ آیا مقاومت از مبانی کلامی مستحکمی مانند «توحید در اطاعت» و «نفی سبیل» برخوردار است یا صرفاً یک تاکتیک سیاسی در شرایط خاص محسوب می‌شود؟ و در نهایت، مصادیق عملی این راهبرد تمدنی در عرصه‌های مختلف (اقتصاد، سیاست، فرهنگ و دفاع) کدام‌اند و چه رابطه‌ای میان آنها برقرار است؟

پژوهش‌های پیشین در این حوزه یا محدود به یکی از ابعاد مقاومت (معمولاً بعد نظامی) بوده‌اند و یا عمدتاً به صورت توصیفی و گزارشی به بیان دیدگاه‌های رهبران انقلاب اسلامی پرداخته‌اند، بدون آنکه این دیدگاه‌ها را در یک نظام فقهی-کلامی منسجم صورتبندی کرده و به نقدها و شبهات احتمالی پاسخ دهند. به عنوان نمونه، برخی پژوهش‌ها به بررسی قاعده «نفی سبیل» یا وجوب دفاع در فقه شیعه پرداخته‌اند، اما نتوانسته‌اند این قواعد را در قالب یک «نظریه مقاومت» جامع و دارای اضلاع مختلف ارائه دهند. همچنین کم تر پژوهشی به تفاوت مفهومی «مقاومت» و «استقامت» و نسبت‌سنجی آنها با مفاهیمی همچون «صبر» و «جهاد» پرداخته است.

از این رو، مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که «نظریه مقاومت» بر اساس منابع اصیل اسلامی (قرآن، سنت، فقه و کلام شیعی) و با تأکید بر اندیشه‌های امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای، چه تعریف، مبانی، ابعاد و مصادیقی دارد و چگونه می‌توان آن را در قالب یک نظام نظری منسجم برای تبیین راهبرد بیداری اسلامی و سلطه‌ستیزی ارائه داد؟ این پژوهش در صدد است تا با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و استدلال فقهی-کلامی، خلأ مذکور را پر کرده و چارچوبی روشن و قابل دفاع از نظریه مقاومت ارائه دهد که هم در عرصه نظر قابل تدریس و نقد باشد و هم در عرصه عمل راهگشای کنشگران جبهه مقاومت.

ضرورت انجام این پژوهش از چند جهت قابل توجیه است: اولاً از حیث نظری، تبیین دقیق نظریه مقاومت می‌تواند به غنای ادبیات سیاسی اسلام و بیداری اسلامی بیفزاید و آن را از یک گفتمان شعاری به یک نظریه علمی-اسلامی تبدیل کند. ثانیاً از حیث عملی، شفاف‌سازی چارچوب نظری مقاومت، به سیاستگذاران، فعالان فرهنگی و نظامیان جبهه مقاومت کمک می‌کند تا درک روشن‌تری از وظایف خود در عرصه‌های مختلف داشته باشند. ثالثاً پاسخ به شبهات و نقدهای مطرح شده علیه مقاومت (مانند اتهام نیابت، خشونت‌گرایی یا بی‌توجهی به راه‌حل‌های مسالمت‌آمیز) بدون داشتن یک نظریه فقهی-کلامی مستحکم امکان‌پذیر نیست. رابعاً با توجه به بیانات مکرر رهبر معظم انقلاب درباره «گام دوم انقلاب» و «تمدن نوین اسلامی»، لازم است نظریه مقاومت به عنوان یکی از ارکان اصلی این تمدن‌سازی، به صورت نظام‌مند تبیین گردد. بنابراین، پژوهش حاضر نه از سر تکرار مطالب پیشین، بلکه برای رفع یک خلأ علمی و عملی جدی در گفتمان بیداری اسلامی صورت می‌پذیرد.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های چندی درباره مقاومت، مبانی فقهی آن، ابعاد راهبردی مقاومت و نسبت آن با بیداری اسلامی انجام شده است که در ادامه می‌توان به مطالعاتی همچون تبیین مدل مفهومی مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، پژوهش‌های مربوط به مبانی فقهی نظریه مقاومت و مطالعات ناظر بر ابعاد و پیامدهای راهبرد مقاومت اشاره کرد. بررسی این آثار نشان می‌دهد که مطالعات موجود هر یک بخشی از مسئله را مورد توجه قرار داده‌اند؛ برخی بر مبانی فقهی، برخی بر ابعاد و پیامدهای راهبردی و برخی بر رابطه مقاومت و بیداری اسلامی تمرکز کرده‌اند. بااین‌حال، خلأ قابل‌توجهی در زمینه مطالعه‌ای جامع و تطبیقی مشاهده می‌شود که نظریه مقاومت را در متن گفتمان بیداری اسلامی و در دو منظومه فکری امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای، به صورت همزمان از سه منظر مبانی فقهی، مبانی کلامی و ابعاد راهبردی بررسی کند. ازاین‌رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر این سه سطح، درصدد است ضمن شناسایی مبانی و مؤلفه‌های نظریه مقاومت، نسبت آن را با بیداری اسلامی تبیین و نقاط استمرار، توسعه و تمایز این نظریه را در اندیشه امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای تحلیل کند.

جدول ۱. پیشینه پژوهش‌های مرتبط با نظریه مقاومت در اندیشه امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای

ردیف	نویسنده/سال	عنوان پژوهش	یافته‌ها	ارتباط با پژوهش حاضر
۱	مهدی‌پور، ۱۳۹۸	تبیین مدل مفهومی مقاومت در اندیشه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای	شناسایی ابعاد، زمینه‌ها، موانع، راهکارها و پیامدهای مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای و ارائه مدل مفهومی	از نظر تبیین ساختار نظری مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای مرتبط است؛ اما مبانی فقهی و کلامی و مقایسه با امام خمینی(ره) را به‌صورت همزمان بررسی نمی‌کند.
۲	ملکی، ۱۴۰۲	تبیین مبانی فقهی مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای	بررسی پشتوانه‌های فقهی مقاومت و ارتباط آن با قواعد و مفاهیم فقهی	مستقیماً با بخش مبانی فقهی پژوهش حاضر ارتباط دارد؛ اما صرفاً بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای تمرکز دارد.
۳	محمدقیوم عرفانی، ۱۴۰۲	مبانی فقهی نظریه مقاومت در روابط بین‌الملل با تأکید بر آراء و اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	پژوهش بر مبانی فقهی نظریه مقاومت در روابط بین‌الملل با تأکید بر آراء و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای تمرکز دارد و مقاومت را در نسبت با عرصه روابط بین‌الملل و مبانی فقه اسلامی بررسی می‌کند.	برای بخش مبانی فقهی و ابعاد بین‌المللی نظریه مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای اهمیت مستقیم دارد؛ اما اندیشه امام خمینی(ره) را به‌صورت تطبیقی وارد تحلیل نکرده و ابعاد کلامی و گفتمان بیداری اسلامی را به‌صورت جامع در کنار مبانی فقهی بررسی نمی‌کند.
۴	الله‌کرم مشتاقی، ۱۴۰۱	پیشران‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از نگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای	از ۳۱ فراز بیانیه گام دوم، ۲۹ فراز مرتبط با سیاست خارجی شناسایی شده و چهار پیشران شامل ماده و معنی، مقاومت و استقلال، خودباوری و قدرت درون‌زا، و پیوند ملت، امام	در تبیین بعد راهبردی مقاومت و نسبت آن با سیاست خارجی آیت‌الله خامنه‌ای مفید است؛ اما مبانی فقهی و کلامی مقاومت و مقایسه با اندیشه امام خمینی(ره) را بررسی نکرده است.

		در بیانیه گام دوم	و امت تبیین شده است.	
۵	محمد حکیمی و اصغر افتخاری، ۱۴۰۱	مؤلفه‌های مفهومی مقاومت در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	از میان ۹۲۶۲ فیش استخراج‌شده از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۲۵ فیش پس از پالایش بررسی شده و مؤلفه‌های مقاومت در پنج مقوله مبانی، خاستگاه، ویژگی‌ها، ابعاد و انواع صورت‌بندی شده‌اند. مقاومت به‌عنوان عملکردی برنامه‌ریزی‌شده، کارآمد و هوشمند در عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و در سطوح فردی، اجتماعی و نهادی تبیین شده است.	منبع مهم برای مفهوم‌شناسی و مبانی نظری مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای است؛ اما مطالعه تطبیقی با امام خمینی(ره) و تلفیق مبانی فقهی، کلامی و راهبردی در چارچوب بیداری اسلامی را انجام نداده است.
۶	بهرنگ قربانی، حمیدرضا حقیقت و سیدمحمدکاظم کاوه‌پیش‌قدم	بررسی ایده مقاومت در اندیشه امام خمینی(ره)	مقاومت یکی از ارکان اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) معرفی شده و ریشه‌های آن در سیره پیامبر(ص) و قیام امام حسین(ع) تبیین شده است. ظلم‌ستیزی، استکبارستیزی، روحیه جهادی و احیا و تقویت	برای تبیین مبانی و شاخصه‌های مقاومت در اندیشه امام خمینی(ره) اهمیت دارد؛ اما اندیشه امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای را تطبیق نداده و ابعاد فقهی، کلامی و راهبردی را در یک چارچوب واحد بررسی نکرده است.

				هویت دینی از مؤلفه‌های اصلی مقاومت دانسته شده‌اند.	
۷	حسین حاجی حسینی، احمد مرتاضی و محمدعلی حسین‌زاده، ۱۳۹۹	مبانی فقهی دیپلماسی مقاومت در برابر تحریم‌ها در نظام جمهوری اسلامی ایران	پژوهش با استناد به شواهد نقلی، عقلی و تاریخی، مقاومت و مبارزه را در برابر دشمن متخاصم بر صلح مقدم می‌داند و نسبت میان صلح و مقاومت را با توجه به نمونه‌هایی مانند صلح حدیبیه و صلح امام حسن(ع) بررسی می‌کند.	از منابع مستقیم برای مبانی فقهی مقاومت و پیوند آن با سیاست خارجی و دیپلماسی است؛ اما بر تحریم‌ها و دیپلماسی مقاومت تمرکز دارد و نظریه مقاومت را در اندیشه دو رهبر انقلاب و در چارچوب بیداری اسلامی بررسی نکرده است.
۸	محمدقیوم عرفانی، ۱۴۰۲	مبانی فقهی نظریه مقاومت در روابط بین‌الملل با تأکید بر آراء و اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	پژوهش بر مبانی فقهی نظریه مقاومت در روابط بین‌الملل با تأکید بر آراء و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای تمرکز دارد و مقاومت را در نسبت با عرصه روابط بین‌الملل و مبانی فقه اسلامی بررسی می‌کند.	برای بخش مبانی فقهی و ابعاد بین‌المللی نظریه مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای اهمیت مستقیم دارد؛ اما اندیشه امام خمینی(ره) را به‌صورت تطبیقی وارد تحلیل نکرده و ابعاد کلامی و گفتمان بیداری اسلامی را به‌صورت جامع در کنار مبانی فقهی بررسی نمی‌کند.

رویکرد مفهومی و نظری

۱. ریشه و ساختار صرفی

بر اساس آنچه از شمس العلوم نقل گردید، «قاومه فی الحرب و غیرها: أی قام له» یعنی: «در جنگ یا غیر آن در برابر کسی ایستاد.» این معنا چند نکته اساسی را روشن می‌کند:

الف) مقاومت یک رفتار واکنشی است، نه کنش ابتدایی. همیشه در پاسخ به یک تهاجم یا تعرض صورت می‌گیرد. مقاومت همواره در برابر یک مهاجم یا متجاوز معنا می‌یابد و بدون حضور آن طرف، مفهوم خود را از دست می‌دهد.

ب) مقاومت مستلزم ایستادگی عملی در برابر آن تهاجم است، نه فقط احساس یا نیت درونی.

بنابراین می‌توان گفت، مقاومت واکنشی در برابر کنش تهاجمی دیگری و ایستادگی در برابر آن است.

واژه «مقاومت» در لغت از ریشه «ق و م» گرفته شده است. اهل لغت در تبیین معنای این واژه، مفاهیمی همچون پایداری، برابری کردن در جنگ با دشمنان، استقامت و ایستادگی را مورد اشاره قرار داده‌اند. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۴، ص ۲۱۳۰۲) (عمید، ۱۳۶۳، ذیل واژه مقاومت) همچنین در سایر لغت نامه‌ها معانی مختلفی همچون «الرجال دون النساء»، «اطرافیان و عشیره‌ی هر شخص» (خلیل بن احمد، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۲۳۲)، «مصدر قمت قواما» (ابن درید، ۱۹۸۷، ج ۲، ص ۹۸۷) نیز بیان شده است. همچنین معنای اعتدال و دوری از افراط و تفریط و ثبات و دوام در امر الهی و گسترش عدل و توحید نیز برای آن ذکر شده است. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۳۰۴) ابن فارس در معجم مقاییس اللغه درباره ریشه‌ی «قوم» چنین بیان میکند: «القاف و الواو و المیم أصلانِ صحیحان، یدلُّ أحدُهما علی جماعةِ ناسٍ، و ربَّما استُعِیر فی غیرهمْ، و الآخَر علی انتصابٍ أو عَزْم.» (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۵، ص ۴۳) یعنی حرف قاف و واو و میم، دو ریشه صحیح دارند که یکی از آنها دلالت بر گروهی از مردم دارد و گاهی در غیر مردم نیز به کار می‌رود، و دیگری دلالت بر برخاستن یا عزم بر کاری دارد. بر اساس نظر ابن فارس، دو معنای «گروهی از مردم» و «برخاستن یا عزم بر کاری داشتن» در ماده «قوم» گنجانده شده است. آنچه از معنای «مقاومت» به ذهن تبادر می‌کند، معنای دوم یعنی «برخاستن» و «عزم بر کاری داشتن» است.

در رابطه با هیئت کلمه «مقاومت» باید توجه داشت که این کلمه، مصدر باب مفاعله است. مهم‌ترین معنای باب مفاعله، مشارکت است که دال بر دو طرفه بودن و تقابلی بودن وقوع فعل می‌باشد. (ابن حاجب و رضی الدین استر آبادی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۱۰۲) واژه «مقاومت» نیز در همین معنا از معانی باب مفاعله استعمال شده است. با توجه به معنای ماده و هیئت که پیشتر ذکر شد، می‌توان معنای «برخاستن و عزم بر کاری داشتن» را با معنای «مشارکت» برگرفته از هیئت مفاعله ترکیب کرد. حاصل این ترکیب آن می‌شود که مقاومت عبارت است از: ایستادگی و عزم در مقابل عزم دشمن. به این معنا که دشمن وقتی روی اهداف خود تمرکز نموده و ایستادگی می‌کند، طرف مقابل نیز به همان شکل نسبت به اهداف خود عزم نشان داده و ایستادگی کند. .(خراسانی، ۱۳۹۹، ص ۱۲۱).

مسئله مقاومت به عنوان عنصر معنوی قدرت دولت اسلامی در زمره مسائلی است که علاوه بر ریشه فطری و بنیادین در نفس انسان دارای بنیادی عمیق در قرآن کریم نیز هست. (یوسفی راد، ۱۳۹۹، ج ۱۵۱) مشتقات این

ریشه در قرآن کریم فراوان یافت میشود؛ آیاتی همچون « فاستَقِم کَمَا أُمِرتَ وَمَن تَابَ مَعَکَ»(هود،۱۱۲) و «إِنَّ الَّذِینَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلَائِکَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (فصلت، ۳۰) و « فَمَا اسْتَقَامُوا لَکُمْ فَاسْتَقِیمُوا لَهُمْ» (توبه، ۷) از این دست موارد است. علاوه بر این مفاهیم متعددی همچون استقامت، صبر، ثبات قدم، شهادت، جهاد، پیروزی و احدی الحسنین در نسبت سنجی با مفهوم مقاومت تحلیل می‌شود. (خراسانی، ۱۳۹۹، ص ۱۱۹)

در اصطلاح فقه سیاسی شیعه می‌توان مقاومت را عبارت از ایستادگی در برابر سلطه مستکبران در عرصه نظامی و امنیتی تلقی نمود. (مهری، ۱۴۰۱، ص ۵۰) به نگاهی دیگر منظور از مقاومت در اصطلاحات رایج سیاسی عبارت از مقابله و مبارزه و همچنین ایستادگی در برابر شیطنت‌ها، تعرضات و دست‌اندازی های نظام سلطه است که میخواهد کشورهای دیگر را تحت سلطه و سیطره خود درآورد و به یکی از اقمار خود تبدیل کند. (صلح میرزایی، ۱۳۹۸، ص ۱۷)

همچنین آیت الله خامنه ای به عنوان فقیهی دارای سابقه حکمرانی سیاسی در رابطه با این اصطلاح فقه سیاسی چنین تبیین مینماید: «معنای مقاومت چیست؟ معنای مقاومت این است که انسان یک راهی را انتخاب کند که آن را راه حق میداند، راه درست میداند، و در این راه شروع به حرکت کند و موانع نتواند او را از حرکت در این راه منصرف کند و او را متوقّف کند؛ این معنای مقاومت است.» (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۸/۳/۱۴)

مقاومت عبارت است از «ایستادگی در برابر سلطه مستکبران در عرصه نظامی و امنیتی» (مهری، ۱۴۰۱، ص ۵۰). این تعریف، مقاومت را به حوزه سخت‌افزاری (دفاع نظامی) و حفاظت از امنیت در برابر قدرت‌های زورگو محدود می‌کند. اما در تعریف سیاسی عام، مقاومت به معنای «مقابله و مبارزه و ایستادگی در برابر شیطنت‌ها، تعرضات و دست‌اندازیهای نظام سلطه» است که هدف آن جلوگیری از تبدیل شدن کشورها به «اقمار» نظام سلطه می‌باشد. این تعریف گسترده‌تر است و ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را نیز در بر می‌گیرد.

آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، مقاومت را فراتر از یک تاکتیک نظامی یا سیاسی تعریف کرده و آن را یک رویکرد عقیدتی و فرایندی می‌دانند؛ «امروز یک پدیده‌ای در منطقه‌ی ما وجود دارد که اسمش را گذاشته‌ایم مقاومت؛ و این مقاومت هم فقط در مقابل رژیم صهیونیستی نیست، بلکه در مقابل نفوذ استکبار است البتّه رأس استکبار و شیطان بزرگ آمریکا است منتها منحصر به آمریکا نیست؛ بقیّه‌ی دستگاه‌های استکباری هم مستکبرند این مقاومت، مقاومت در مقابل اینها است.»(خامنه‌ای، بیانات، ۱۴۰۱/۱۰/۱۱).

۲. تفاوت «مقاومت» با «استقامت»

تفکیک این دو واژه بسیار مهم است:

معنای اصلی استقامت، لزوم منهج مستقیم و پایبندی به راه راست است و مقاومت، ایستادن در برابر تهاجم دیگری است. از نظر جهت گیری استقامت درونی و مسیرمحور است و مقاومت امری بیرونی و دشمن‌محور است. برای نمونه در قرآن کریم آمده است: «إِنَّ الَّذِینَ قَالُوا رَبُّنَا اللّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا...»؛ در حالیکه مقاومت در قرآن

به این صراحت نیامده است، اما به مفهوم «جهاد» و «دفع» نزدیک است. به عبارت دیگر، «استقامت» یعنی ایستادن بر صراط مستقیم، چه دشمنی در کار باشد چه نباشد. اما «مقاومت» یعنی ایستادن در برابر دشمنی که حمله کرده است. با توجه به این تعاریف، می‌توان نسبتی منطقی میان مقاومت و استقامت برقرار کرد: استقامت، زمینه و بستر مقاومت است. کسی که بر راه راست استقامت می‌ورزد، طبیعی است که در برابر کسانی که می‌خواهند او را از این راه منحرف کنند یا به او تعرض کنند، «مقاومت» خواهد کرد. از سوی دیگر، خودِ مقاومت نیز شکلی از استقامت عملی است، اما نه هر استقامتی مقاومت است. راغب اصفهانی در مفردات نیز به این نکته اشاره دارد که «قوام» هر چیزی، ستون و اساس آن است.[۱] از این رو، کسی که مقاومت می‌کند، در حقیقت «قوام» خود را در برابر تهدید دیگری حفظ می‌کند. بر اساس تحلیل ریشه‌شناختی و معنایی، می‌توان «مقاومت» را چنین تعریف کرد:

مقاومت، ایستادگی عملیِ دو سویه در برابر یک کنش تهاجمی است، به گونه‌ای که طرف مقاومت‌کننده با اتکا به استقامت در راه خود، از هویت، راه و مسیر یا آنچه به آن تعلق دارد در برابر تعدی دیگری دفاع می‌کند. این تعریف، چهار رکن دارد:

۱. کنشگر مقاوم (کسی که می‌ایستد)؛ ۲. کنشگر مهاجم (کسی که تعرض می‌کند)؛ ۳. عمل ایستادگی (که واکنشی است نه ابتدایی)؛ ۴. هدف مقاومت (حفظ قوام هویت، راه، ارزش‌ها یا قلمرو)

با این تعریف، می‌توان دریافت که «نظریه مقاومت»، دقیقاً بر همین معنای دو سویه و واکنشی تأکید دارد. مقاومت در برابر «نظام سلطه» که به عنوان کنشگر مهاجم و سلطه‌جو تعریف می‌شود. همچنین «مقاومت سیاسی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی»، در واقع تجلی‌های این مفهوم بنیادین در عرصه‌های مختلف است.

معنای مقاومت در فقه سیاسی

پس از بررسی مفهوم لغوی مقاومت که بر وزن مفاعله دلالت بر دو سویگی و واکنش در برابر تهاجم داشت، اکنون به معنای اصطلاحی آن در فقه سیاسی پرداخته می‌شود. در اصطلاح فقه سیاسی، مقاومت عبارت از ایستادگی در برابر سلطه‌جویی مستکبران در عرصه‌های مختلف است؛ از جمله عرصه نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و دیگر عرصه‌ها. این تعریف، مقاومت را از مفهوم «دفاع» که به طور سنتی در کتاب جهاد و بحث دفاع از نفس و حرمت مطرح می‌شود، فراتر می‌برد. برای روشن شدن تفاوت، باید توجه داشت که اصطلاح «دفاع» در دانش فقه، بیشتر ناظر به دفع تهاجم نظامی است. مرحوم آیت‌الله مشکینی در کتاب مصطلحات الفقه به این نکته اشاره می‌کند که دفاع در اصطلاح فقها، معنایی خاص دارد و موضوع احکام ویژه‌ای در شریعت قرار گرفته است. ایشان دفاع را به دو قسم تقسیم می‌کنند: نخست دفاع از بیضه اسلام و حوزه آن، و دوم دفاع شخص از خود و آنچه در حکم خود اوست.[۲]

---

[۱] راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، ص ۶۹۲.

[۲] مشکینی، میرزا علی، مصطلحات الفقه، ص ۲۴۵.

این تعریف هرچند گسترده است، اما همچنان عمدتاً ناظر به جنبه‌های نظامی دفاع می‌باشد. اما واژه «مقاومت» در فقه سیاسی، معنایی اعم از دفاع دارد. مقاومت تنها به دفع تهاجم نظامی محدود نمی‌شود، بلکه شامل ایستادگی در برابر سلطه‌جویی در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیر آن نیز می‌شود. به عبارت دیگر، هر دفاعی مقاومت است، اما هر مقاومتی لزوماً دفاع نظامی نیست؛ بلکه می‌تواند مقاومت سیاسی، اقتصادی یا فرهنگی باشد. در مقابل مقاومت، در اصطلاح فقهی واژه‌ای به کار رفته که متقابل آن محسوب می‌شود، «استسلام» است. فقهای معظم، استسلام را در برابر مقاومت و دفاع نشانده‌اند. استسلام در لغت به معنای انقیاد، تسلیم شدن و گردن نهادن است. ابن منظور در لسان العرب به صراحت می‌گوید: «الاسْتِسْلامُ: الانقیاد»؛[1] یعنی تسلیم شدن همان گردن‌نهادن و منقاد شدن است. از منظر فقهی، استسلام نه تنها جایز نیست، بلکه بر مؤمنان واجب است که در برابر تعرض و سلطه‌جویی، مقاومت کنند.

مرحوم علامه حلی (ره) در این باره به روشنی تصریح می‌کند: «یجب الدفاع عن النفس و الحریم بما استطاع، و لا یجوز الاستسلام»؛[2] یعنی دفاع از جان و حریم شخصی به هر اندازه که توان دارد واجب است، و تسلیم شدن جایز نمی‌باشد. این حکم فقهی بر پایه وجوب دفع ضرر از خود به حکم عقل و نیز نهی از منکر در مراتب آن و همچنین احادیثی همچون خبر غیاث از امام صادق علیه السلام استوار است که فرمودند: «اگر دزد به خانه تو درآید که به خانواده و مالت تعرض کند، اگر می‌توانی بر او پیشی بگیری و ضربت بزنی، پیشی بگیر و ضربت بزن.»

بنابراین می‌توان گفت که در فقه سیاسی، مفهوم مقاومت در یک طیف معنایی جای می‌گیرد که از یک سو «دفاع» (به معنای خاص نظامی) و از سوی دیگر «استسلام» (به معنای تسلیم مطلق) قرار دارد. مقاومت، نقطه میانی این طیف نیست، بلکه در واقع همان ایستادگی فعالانه در برابر سلطه‌جویی است که دفاع نظامی یکی از مصادیق آن محسوب می‌شود، اما مصادیق دیگری همچون مقاومت اقتصادی در برابر تحریم‌ها، مقاومت فرهنگی در برابر تهاجم فرهنگی، و مقاومت سیاسی در برابر فشارهای سیاسی را نیز شامل می‌شود.

با این تعریف فقهی، روشن می‌شود که سخن از «نظریه مقاومت» در اندیشه سیاسی معاصر، ریشه در همین قاعده فقهی دارد که وجوب دفاع و حرمت استسلام را در همه عرصه‌های رویارویی با سلطه‌جویی جاری می‌سازد. تفاوتی که میان سلطه‌جویی نظامی و سلطه‌جویی اقتصادی یا فرهنگی وجود دارد، از نظر فقهی تفاوتی در اصل وجوب مقاومت ایجاد نمی‌کند؛ هرچند که روش‌ها و ابزارهای مقاومت ممکن است متفاوت باشد.

طبق آراء فقیهان برجسته شیعه از قرن پنجم تا دوران معاصر که وجوب جهاد دفاعی پرداخته‌اند، این نظرات نشان می‌دهد که علیرغم اختلاف در شرایط جهاد ابتدایی، در مسئله دفاع در برابر هجوم دشمنان اجماع عملی وجود دارد.

---

[1] ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج۱۲ ، ص ۲۹۳.

[2] حلی، حسن بن یوسف، قواعد الأحکام فی معرفة الحلال و الحرام؛ ج۳، ص ۵۷۱.

اول، شیخ طوسی (سده پنجم) به عنوان یکی از شاخص‌ترین فقیهان این دوره، با توجه به شرایط سیاسی بغداد، اندیشه دفاعی-امنیتی منسجمی ارائه داده است (زرقانی، ۱۴۰۰، ص ۶). وی معتقد است هرگاه جان، اعتقادات، امنیت و استقلال بلاد اسلامی توسط دشمنان به خطر افتد، جهاد و دفاع واجب می‌شود (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۴۶) و برای اثبات آن ادله عقلی و نقلی اقامه می‌کند (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۱۲۵؛ طوسی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۹۰). شیخ طوسی تصریح می‌کند که حتی در فرض فقدان امام معصوم یا نائب او، اگر «بیضة الإسلام» (اصل و مرکزیت اسلام) در معرض خطر باشد، دفاع لازم است: «متی لم یکن الإمام و لا من نصبه الإمام سقط الوجوب... اللهم إلا أن یدهم المسلمین أمر یخاف معه علی بیضة الإسلام... فإنه یجب حینئذ دفاعهم» (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۸).

دوم، محقق حلی نیز دفاع در برابر تهدید اصل اسلام و سلطه کافران را واجب می‌داند و در کتاب مختصر النافع می‌نویسد: «جهاد روا نبود با امام جور مگر آنکه دشمنی بر مسلمانان روآرد که بر بیضهٔ اسلام بترسد... در هر دو حال نه اینکه با امام جائر یاری دهد» (محقق حلی، ۱۳۶۲، ص ۱۳۹).

سوم، علامه حلی (قرن هشتم) نیز با درک اهمیت دفاع در برابر اعداء شریعت، در شرایط هجوم دشمنان فتوا به وجوب دفاع می‌دهد: «و الثانی: أن یدهم المسلمین العدو، فیجب علی الأعیان عند قوم و علی الکفایة عند آخرین» (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۹، ص ۲۰).

چهارم، شهید ثانی نیز همچون دیگر فقیهان، در شرایط تهدید ریشه اسلام، همراهی امام عادل را شرط نمی‌داند: «و لا یشترط فی جوازه بغیره من المعانی أو هجوم عدو علی المسلمین یخشی منه علی بیضة الإسلام... فیجب حینئذ بغیر إذن الإمام أو نائبه» (شهید اول، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۳۸۱).

پنجم، صاحب جواهر (قرن سیزدهم) در کتاب جواهر الکلام دفاع از قلمرو اسلام، جان و مال مسلمانان را واجب می‌داند: «و قد تجب المحاربة علی وجه الدفع... کأن یکون بین قوم یغشاهم عدوّ یخشی منه علی بیضة الإسلام، أو یرید الاستیلا علی بلادهم أو أسرهم و أخذ مالهم» (صاحب جواهر، ۱۴۲۱، ج ۱۵، ص ۶۲۱).

ششم، امام خمینی ره به عنوان فقیهی که تجربه تشکیل حکومت و مواجهه با چالش‌های نظامی را داشته، بر وجوب دفاع حداکثری تأکید دارد. ایشان وجوب دفاع را مشروط به حضور امام یا اذن او نمی‌داند و آن را بر هر مکلفی واجب می‌شمارد: «اگر دشمنی که از او بر اساس اسلام و اجتماع مسلمین ترس باشد، بلاد مسلمین و یا مرزهای آن را مورد هجوم قرار دهد، بر مسلمانها واجب است که از آن به هر وسیله‌ای که ممکن است با بذل مال و جان، دفاع نمایند. این دفاع مشروط به حضور امام و اذن او و اذن نائب خاص یا عام او نیست» (خمینی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۲۷). ایشان حتی در مورد تهدیدات سیاسی و اقتصادی نیز دفاع را واجب می‌داند: «اگر بر قلمرو اسلام از استیلای سیاسی و اقتصادی... ترس باشد، با وسیله‌های مشابه و مقاومت‌های منفی، دفاع واجب است» (همان).

هفتم، آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای نیز در پاسخ به استفتایی درباره احتمال ضرر جانی در جهاد، این احتمال را رافع وجوب دفاع نمی‌داند و تصریح می‌کند: «اگر مکلف طبق تشخیص خود احساس کند که کیان اسلام در خطر است، باید برای دفاع از اسلام قیام کند، حتی اگر در معرض کشته شدن باشد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۶، ص ۵۱۷).

رهبر شهید امام خامنه ای در بیاناتشان در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی ره ، یک تعریف روشن و کلی ارائه می‌دهند: «معنای مقاومت این است که انسان یک راهی را انتخاب کند که آن را راه حق می‌داند، راه درست می‌داند، و در این راه شروع به حرکت کند و موانع نتواند او را از حرکت در این راه منصرف کند و او را متوقّف کند؛ این معنای مقاومت است.» (1398/03/14) این تعریف، مقاومت را به مفهوم «پایداری و ایستادگی در مسیر حق»، بدون تأثیرپذیری از موانع، تعریف می‌کند. همچنین در پیام به حجاج (۱۴۰۱/۰۴/۱۷)، ایشان مقاومت را یک «پدیده‌ی شگرف و معجزآسا» می‌دانند که ریشه در ایمان دارد: «نام این پدیده «مقاومت» و حقیقت آن، بُروز قدرت ایمان و جهاد و توکّل است.» بنابراین، مقاومت صرفاً یک تاکتیک سیاسی یا نظامی نیست، بلکه بروز قدرت ایمان، جهاد و توکل به خدا است.

از نگاه ایشان، مقاومت فقط محدود به میدان نظامی نیست، بلکه ابعاد گوناگونی دارد؛

الف) «مقاومت نظامی و امنیتی» دفاع در برابر دشمنان متجاوز (مانند مقاومت حزب‌الله لبنان، حماس در فلسطین، حشد شعبی در عراق و انصارالله در یمن).

ب) «مقاومت فرهنگی» ایشان در دیدار با ائمه جماعات مساجد (۱۳۹۵/۰۵/۳۱) تأکید می‌کنند: «مقاومت وقتی گفته می‌شود، فوراً ذهن می‌رود به مقاومت نظامی... امّا بالاتر از آن، مقاومت فرهنگی است. حصار فرهنگی، خاک‌ریز فرهنگی در کشور اگر سست باشد، همه‌چیز از دست خواهد رفت.»

ج) «مقاومت سیاسی و اقتصادی»: ایستادگی در برابر دخالت‌ها و تحریم‌های قدرت‌های استکباری (به‌ویژه آمریکا). «ما پیروان اسلام که امروز از جمعیّت عظیم، سرزمین گسترده، ثروتهای طبیعی بی‌شمار، و ملّتهای زنده و بیدار برخورداریم، باید با داشته‌ها و ممکنهای خود، آینده را رقم بزنیم. ملّتهای مسلمان در ۱۵۰ سال اخیر، نقشی در سرنوشت کشورها و دولتهای خود نداشته و به جز استثناهای معدود، یکسره با سیاست دولتهای متجاوز غربی مدیریّت شده و دستخوش طمع‌ورزی و دخالت و شرارت آنها بوده‌اند. عقب‌ماندگیِ علمی و وابستگی سیاسیِ امروزِ بسیاری از کشورها محصول آن انفعال و بی‌کفایتی است. ملّتهای ما، جوانان ما، دانشمندان ما، علمای دینی و روشنفکران مدنی ما، سیاست‌ورزان و احزاب و جمعیّت‌های ما، امروز باید آن گذشته‌ی بی‌افتخار و شرم‌آور را جبران کنند؛ باید بایستند و در برابر زورگویی و دخالت و شرارت قدرتهای غربی «مقاومت» کنند. همه‌ی سخنِ جمهوری اسلامی ایران که دنیای استکبار را نگران و خشمگین کرده است، دعوت به این مقاومت است: مقاومت در برابر دخالت و شرارت آمریکا و دیگر قدرتهای متجاوز و به دست گرفتنِ سررشته‌ی آینده‌ی دنیای اسلام با تکیه بر معارف اسلامی.» (پیام به مناسبت فرارسیدن ایام حج، 1400/04/28)

آیت الله العظمی خامنه ای، امام خمینی (ره) را به‌عنوان معلم مقاومت معرفی می‌کنند. ایشان بارها تأکید می‌کنند که امام خمینی ملت ایران را با مفهوم مقاومت آشنا کرد و «عنوان مقاومت امروز در ادبیّات سیاسی دنیا وارد شده» است. (بیانات در مراسم سی‌وسومین سالگرد رحلت امام خمینی ره، 1401/03/14) پیروزی‌های جبهه مقاومت (مانند آزادی جنوب لبنان در سال ۲۰۰۰، جنگ ۳۳ روزه، جنگ‌های غزه) به‌عنوان مصادیق عینی این مفهوم هستند که نشان می‌دهند «ایمان و اراده» می‌تواند بر «قدرت مادی» پیروز شود. (بیانات در مراسم یازدهمین سالگرد رحلت امام خمینی ره، 1379/03/14)

هدف از مقاومت، صرفاً دفاع منفعلانه نیست، بلکه «به دست گرفتن سررشته‌ی آینده‌ی دنیای اسلام با تکیه بر معارف اسلامی» (پیام به مناسبت فرارسیدن ایام حج، 1400/04/28) و «نجات فلسطین» (پاسخ رهبر انقلاب به نامه آقای اسماعیل هنیه رئیس دفتر سیاسی حماس، 1397/01/15) و مقابله با «طرح‌های سلطه‌طلبانه» (پیام به کنگره عظیم حج، 1387/09/17) است.

علاوه بر تعریف هسته‌ای «انتخاب راه حق و ایستادگی در برابر موانع»، زوایا و ابعاد دیگری در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای به مقوله «مقاومت» قابل استخراج است.

اول، مقاومت و خودآگاهی اسلامی به مثابه یک «پدیده فراطبیعی و معجزآسا» است که مقاومت صرفاً یک محاسبه سیاسی یا نظامی نیست، بلکه «بروز قدرت ایمان و جهاد و توکّل» است. ایشان در پیام به حجاج (۱۴۰۱/۰۴/۱۷) مقاومت را معادل «پدیده‌ای شگرف» می‌دانند که قدرت‌های استکباری در برابر آن «بشدّت دچار مشکلند». در آیات قرآن ، آیه ۱۷۳ آل عمران، ناظر به نمونه‌ای از مقاومت در صدر اسلام معرفی می‌شود.

دوم، مقاومت «واژه‌ای برجسته در ادبیات سیاسی دنیا» شده است که ایشان با تأکید بر نقش امام خمینی(ره) می‌فرمایند: «عنوان مقاومت امروز در ادبیّات سیاسی دنیا وارد شده» و این یکی از برکات امام است و مقاومت از یک «شعار انقلابی» به یک «مفهوم شناخته‌شده در عرصه بین‌الملل» تبدیل شده است. (بیانات در مراسم سی‌وسومین سالگرد رحلت امام خمینی ره، 1401/03/14)

سوم، مقاومت پدیده‌ای متشکل از «وظیفه‌شناسی» و «امیدآفرینی» است. «ناگواری‌های دنیای اسلام... ما را در برابر وظیفه‌ای بزرگ و مجاهدتی خستگی‌ناپذیر قرار می‌دهد».(پیام به مناسبت فرارسیدن ایام حج، 1400/04/28)

چهارم، مقاومت؛ «نرم‌افزار» و «الگوی مبارزه» به تعلیم شهید سلیمانی است. «شهید سلیمانی... نرم‌افزارِ مقاومت را و الگوی مبارزه را به ملّتها تعلیم کرد». (بیانات در دیدار خانواده شهید سلیمانی (۱۳۹۹/۰۹/۲۶):

پنجم، مقاومت عامل «واژگونی معادله قدرت» در منطقه شده است. ایشان معتقدند مقاومت باعث شده رژیم صهیونیستی از حالت تهاجمی به وضعیت دفاع و انفعال کشیده شود. مقاومت‌های پیاپی (۳۳ روزه لبنان، ۲۲ روزه و ۸ روزه و ۵۱ روزه غزه) نشان داد که ارتش به ظاهر شکست‌ناپذیر اسرائیل در برابر اراده یک ملت توان ایستادگی ندارد. (پیام به حجاج بیت‌الله الحرام، 1401/04/17)

ششم، مقاومت «فقط نظامی نیست» و «مقاومت فرهنگی» بالاترین سطح از آن است. ایشان در دیدار ائمه جماعات (۱۳۹۵/۰۵/۳۱): «بالاتر از [مقاومت نظامی]، مقاومت فرهنگی است. حصار فرهنگی... اگر سست باشد، همه‌چیز از دست خواهد رفت».

هفتم، مقاومت «تولیدشده توسط خود ملت‌ها» بوده و نه امری تحمیلی از بیرون باشد. ایشان تلاش آمریکا برای منتسب کردن مقاومت به ایران را «توهین به جوانان شجاع و بیدار» می‌دانند. «تلاش تبلیغاتی آمریکاییان برای تحریف... و منتسب کردن آن به ایران... ناشی از عدم فهم درست آمریکایی‌ها از ملت‌های این منطقه است» (پیام حج، ۱۴۰۰/۰۴/۲۸).

هشتم، «نظریه مقاومت» در مقابل پدیده «تسلیم» است. ایشان در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان (۱۳۹۷/۰۸/۱۲): «نظریّه‌ی مقاومت در مقابلِ دشمنِ قوی‌پنجه را تبلیغ کنید... بعضی تصوّر نکنند که چون دشمن بمب دارد... ما عقب‌نشینی [کنیم]». (بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، 1397/08/12) نظریه مقاومت هم در مقام نظر (تبیین) و هم در مقام عمل (جهاد میدانی) باید ترویج شود.

نهم، مقاومت به عنوان «نسخه شفابخش جراحات امت» مطرح شده است. ایشان در پاسخ به نامه اسماعیل هنیه (۱۳۹۷/۰۱/۱۵): «مبارزه و مقاومت تنها راه نجات فلسطین مظلوم و تنها نسخه‌ی شفابخش جراحات وارد بر پیکر آن ملت شجاع و سرافراز است» و هر طرح سازشکارانه (مانند کمپ دیوید، اسلو، معامله قرن) محکوم به شکست است.

دهم، مقاومت در فلسطین؛ زنده‌کننده «هویت فلسطینی» دانسته اند. ایشان در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین (۱۳۹۵/۱۲/۰۳): «مقاومت توانسته است مسئله‌ی فلسطین را زنده نگه دارد. باید دید اگر مقاومت نبود، اینک در چه شرایطی به سر می‌بردیم؟» از جمله دستاوردهای بزرگ مقاومت، ایجاد مانع اساسی در برابر پروژه‌های صهیونیستی و تحمیل جنگ فرسایشی به دشمن بوده است.

یازدهم، مقاومت مستمر و «نسل به نسل» منتقل شونده است. ایشان از «سلحشورانی که در دوره‌های مختلف... پرچم مقاومت را برافراشته نگاه داشته و نسل به نسل آن را منتقل کردند» تجلیل می‌کنند. اگر گروهی پرچم مقاومت را زمین بگذارد، «یقیناً گروهی دیگر از دل ملّت فلسطین برمی‌آید و آن پرچم را در دست خواهد گرفت».(بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، 1395/12/03)

دوازدهم، وظیفه دولت‌های اسلامی «قطع پشتیبانی از دشمن غاصب» و قطع روابط آشکار و پنهان با رژیم صهیونیستی است. «دولتهائی که میزبان سفارتخانه‌ها یا دفاتر اقتصادی صهیونیست‌هایند، نمی‌توانند مدعی دفاع از فلسطین باشند». (بیانات در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین، 1390/07/09)

سیزدهم، همراهی و توأمانی «سلاح مادی و معنوی» در مقاومت؛ در کنار ایمان و اراده، تجهیزات و توان نظامی نیز لازم است. مقاومت باید از همه ابزارهای لازم (سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی) برخوردار باشد. (بیانات در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین، 1390/07/09)

چهاردهم، مقاومت عامل «ایجاد حصار امنیّتی و توسعه دفاعی کشور و بازدارنده از وابستگی» است. ایشان در دیدار مسئولان نظام (۱۳۹۴/۰۲/۲۶): «به‌هیچ‌وجه اجازه داده نشود که به بهانه نظارت، [بیگانگان] به حریم امنیتی و دفاعی کشور نفوذ کنند... یا حمایت ما از برادران مقاوممان در نقاط مختلف... مطلقاً نباید در مذاکرات مورد خدشه قرار بگیرد».

بنابراین مقاومت از دیدگاه آیت‌الله امام خامنه‌ای یک چارجوب پارادایم جامع است که هم بُعد فردی (ایمان، توکل، ایستادگی در راه حق) دارد، هم بُعد اجتماعی (بسیج مردمی، وحدت امت)، هم بُعد فرهنگی (جهاد تبیین، حفاظت از هویت)، هم بُعد سیاسی (قطع وابستگی، مرزبایی با استکبار) و هم بُعد نظامی (دفاع مسلحانه در برابر تجاوز). این پارادایم ریشه در قرآن و سیره نبوی دارد، توسط امام خمینی(ره) احیا شد، شهید سلیمانی آن را مبدل به نرم‌افزار کرده و در میدان پیاده ساخت، و امروز «تنها نسخه شفابخش» برای جراحات جهان اسلام است.

چیستی مقاومت در قبال فلسطین از نگاه امام خامنه ای، مکرراً تأکید بر آن شده است که «مبارزه و مقاومت تنها راه نجات فلسطین مظلوم و تنها نسخه شفابخش جراحات» آن است. هرگونه راه حل سازشکارانه (اسلو، کمپ دیوید، معامله قرن) محکوم به شکست است. (بیانات در مراسم گشایش کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، 1380/02/04) مقاومت بدون سلاح‌های پیشرفته هم ممکن است چنانکه مردم فلسطین با «سنگ و مشت» در برابر ارتش تا دندان مسلح اسرائیل ایستاده‌اند و این عظمت مقاومت را نشان می‌دهد. (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه ۲۱ رمضان، 1380/09/16) اما شکی نیست که ملت فلسطین همیشه به سنگ و مشت اکتفا نخواهد کرد. (بیانات در اجتماع بزرگ مردم اراک، 1379/08/24)

در حقیقت مقاومت نتیجه ناامیدی از سازش است؛ انتفاضه‌ها وقتی شکل گرفت که مردم فلسطین دریافتند مذاکره و سازش هیچ نتیجه‌ای جز ذلت و تحقیر ندارد. (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، 1395/12/03 و بیانات در مراسم گشایش کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، 1380/02/04)

از دیدگاه ایشان مؤلفه‌های اصلی نظریه مقاومت موارد زیر است:

الف) سلاح قوی و شکست‌ناپذیر ایمان و شهادت‌طلبی، نترسیدن از مرگ و عملیات استشهادی (بیانات در مراسم گشایش کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین1380/02/04) جوان فلسطینی که از مرگ نمی‌ترسد، «به قدر یک لشکر» دشمن را تهدید می‌کند. (بیانات در مراسم سیزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی ره، 1381/03/14)

ب) مردمی بودن و خودجوشی مقاومت؛ مقاومت از متن مردم برمی‌خیزد، نه از گروه‌های سیاسی باشد. عامل قیام فلسطین، خود فلسطینی‌ها هستند؛ رنجها و غمهای متراکم شده در وجود این نسل جوان است. (بیانات در جمع بسیجیان حاضر در اردوی فرهنگی رزمیِ یاران امام علی(ع)، 1379/07/29) اگر یک گروه پرچم

مقاومت را زمین بگذارد، گروهی دیگر از دل ملت برمی‌خیزد. (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، 1395/12/03)

ج) وحدت و یکپارچگی داخلی و پرهیز از منازعات اختلافی؛ «این انتفاضه مبارک توانست وحدت ملی را به صحنه فلسطین بازگرداند؛ همه اقشار و جریانات اسلامی و ملی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند.» (بیانات در مراسم گشایش کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، 1380/02/04)

د) تداوم و انتقال نسل‌به‌نسل مقاومت است. لذا مقاومت یک حرکت مقطعی نیست. (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین 1395/12/03)

دستاوردهای مقاومت را می‌توان در موارد زیر بر شمرد:

الف) زنده نگه داشتن مسئله فلسطین (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین 1395/12/03)

ب) شکست قدرت بازدارندگی اسرائیل (بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، 1402/02/02)

ج) عقب‌نشینی‌های تاریخی همچون خروج از جنوب لبنان (۲۰۰۰)، خروج از غزه، شکست در جنگ‌های ۳۳ روزه، ۲۲ روزه، ۸ روزه و ۵۱ روزه.

د) تبدیل ملت فلسطین از ناامید به امیدوار (بیانات در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین، 1390/07/09)

ه) آشکار شدن جنایات اسرائیل برای افکار عمومی جهان (بیانات در خطبه‌های نماز عید سعید فطر، 1386/07/21) و تظاهرات جهانی در حمایت از آنان (بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، 1402/02/02)

امت اسلامی در قبال مقاومت دارای وظایفی است که عبارتند از:

الف) حمایت همه‌جانبه (مالی، سیاسی، معنوی) و تأمین نیازهای مردم و مقاومت فلسطین (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، 1395/12/03)

ب) قطع روابط آشکار و پنهان سیاسی و اقتصادی با رژیم صهیونیستی (بیانات در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین، 1390/07/09)

ج) محکومیت عادی‌سازی روابط (سخنرانی تلویزیونی به مناسبت روز جهانی قدس، 1401/02/09)

د) حمایت بدون چشمداشت و انتظارات ویژه (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین 1395/12/03)

ه) وظیفه رسانه‌ها، تبیین حقایق، ایجاد امید و فراهم ساختن «زمینه روانی مقاومت» است. (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش بین‌المللی رسانه‌های جهان اسلام در حمایت از انتفاضه فلسطین 1380/11/11)

همچنین از نگاه امام خامنه ای در زمینه مقاومت موانع و آفاتی وجود دارد که عبارتنداز:

الف) سازشکاری و مذاکره با دشمن صهیونیستی (بیانات در جمع بسیجیان حاضر در اردوی فرهنگی رزمیِ یاران امام علی(ع)1379/07/29)

ب) تفرقه داخلی و پاشیدن تخم کینه میان گروه‌های فلسطینی (بیانات در چهارمین کنفرانس حمایت از ملت فلسطین، 1387/12/14)

ج) توطئه دوست‌نماها و هزینه سازی مقاومت برای معاملات سری با دشمنان (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین 1395/12/03)

د) یأس و ناامیدی افکنی توسط رسانه‌های غربی (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش بین‌المللی رسانه‌های جهان اسلام در حمایت از انتفاضه فلسطین 1380/11/11)

ه) غفلت دنیای اسلام از فلسطین به دلیل بحران‌های ساختگی دیگر. (بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین 1395/12/03)

در مجموع، اجماع فقیهان شیعه از قرن پنجم تا معاصر بر این نکته است که در شرایط هجوم دشمن و تهدید اصل اسلام («بیضة الإسلام»)، امنیت بلاد، جان و مال مسلمانان، وجوب دفاع مشروط به حضور امام معصوم یا اذن او نیست و بر همگان واجب می‌گردد.

مبنای کلامی مقاومت

ریشه مقاومت در اعماق باورهای اعتقادی یک مسلمان، به ویژه در دو رکن اساسی توحید، یعنی «توحید در تشریع» و «توحید در اطاعت» جای دارد. الف) توحید در تشریع به این معناست که انسان به عنوان مخلوق و مملوک پروردگار متعال، موظف است که تنها از قانون الهی تبعیت نماید و از پیروی قوانین خودساخته بشری که در مقابل قوانین الهی قرار دارد، پرهیز کند. قرآن کریم در موارد متعدد به این مسئله اشاره کرده و تبعیت از قوانین غیرالهی را نکوهش نموده است. به عنوان نمونه، در آیه ۴۴ سوره مبارکه مائده می‌فرماید: «وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْكافِرُونَ.» در این آیه شریفه به صراحت به مسئله ملازمه میان روی گردانی از احکام الهی و کفر اشاره شده است.

ب) توحید در اطاعت، به این معناست که انسان باید تنها مطیع اوامر پروردگار باشد و از او تبعیت نماید. چرا که تنها اوست که خالق انسان بوده و تکویناً مالک اوست و به واسطه این مالکیت، حق دارد که به مملوک خود امر و نهی نماید. از این رو، در قرآن کریم از تبعیت غیر خدا و کسی که اذن حاکمیت و فرمانروایی از طرف خداوند ندارد، تعبیر به شرک شده است. طبیعتاً مقصود از شرک در این موارد، شرک در اطاعت و تبعیت است، نه شرک در خالقیت یا پرستش. به عنوان نمونه می‌توان به آیه کریمه «وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلاَّ وَ هُمْ مُشْرِكُونَ» اشاره کرد. سوالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که این چه نوع از شرک است که قرآن کریم می‌فرماید اکثر مردم در کنار ایمان، گرفتار این شرک هستند؟ بدیهی است که شرک در خالقیت یا شرک در پرستش و مانند اینها مقصود نیست، زیرا اینها با ایمان به خدا قابل جمع نیستند. بلکه مقصود آیه، شرک در

اطاعت و تبعیت است که معمولاً عموم انسان‌ها گرفتار آن هستند. انسان ممکن است به خدا ایمان داشته باشد و حتی او را عبادت کند، اما در عین حال از کسانی اطاعت کند که حق فرمانروایی و تشریع ندارند و در این صورت، در بُعد عملی و اطاعت، مرتکب شرک شده است. در آیه پیشین (آیه ۴۴ سوره مائده) خداوند فرموده بود که ربانیون و احبار، اذن در حاکمیت دارند، اما به شرط اینکه بنا داشته باشند احکام خدا را بیان کنند، نه آن زمان که به سمت تحریف و تشریع بروند. در آیه شریفه آمده است: «بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتابِ اللَّهِ وَ كانُوا عَلَيْهِ شُهَداءَ»؛ یعنی خداوند به عالمان دینی حق حاکمیت داده است، زیرا آنها نسبت به کتاب خدا استحفاظ دارند و بنا دارند احکام خدا را پیاده کنند. اما اگر همین عالمان دینی نیز از مسیر خود منحرف شوند و به جای اجرای احکام الهی، به تشریع قوانین خود بپردازند، دیگر حقی در حاکمیت نخواهند داشت و مانند بقیه مردم هستند. بنابراین، فی نفسه هیچ انسانی به صرف انسان بودن، حق حکم راندن بر دیگران و اطاعت‌خواهی از آنها را ندارد.

رابطه بین توحید و مقاومت را می‌توان چنین تقریر کرد: توحید در تشریع به معنای نفی هرگونه حاکمیت و قانون‌گذاری برای غیر خداست. نظام سلطه با ادعای حق تشریع برای خود و تحمیل قوانین ساختگی خود بر ملت‌ها، عملاً در حوزه حاکمیت الهی طغیان کرده و خود را شریک خدا در تشریع می‌داند. مقاومت در برابر این نظام، در واقع مقاومت در برابر شرک و بازگرداندن حاکمیت به جایگاه حقیقی آن یعنی خداوند است.

آیت‌الله امام خامنه‌ای در تبیین مفهوم «مقاومت» به چند دسته از مبانی دینی اشاره می‌کنند که عبارتند از:

در آیات قرآن به سوره آل‌عمران، آیه ۱۷۳-۱۷۴ اشاره می‌کنند که آن به عنوان نمونه قرآنی مقاومت در صدر اسلام معرفی شده است. (پیام به حجاج، ۱۴۰۱/۰۴/۱۷) «کسانی که مردم به آنان گفتند: مردم برای [جنگ با] شما جمع شده‌اند، پس از آنها بترسید. امّا [این سخن] بر ایمانشان افزود و گفتند: خدا ما را بس است و او بهترین وکیل است. پس با نعمت و فضلی از خدا بازگشتند در حالی که هیچ بدی به آنان نرسید و از خشنودی خدا پیروی کردند...»

همچنین به آیه «وَ أَعِدّوا لَهُم مَا استَطَعتُم مِن قُوَّةٍ» (سوره انفال، آیه ۶۰) اشاره می‌کنند و در بیانات مراسم دانش‌آموختگی دانشگاه امام حسین (ع) (۱۳۹۸/۰۷/۲۱) اربعین حسینی بمثابه قوت جبهه مقاومت و به عنوان مصداق آن آیه شریه معرفی شده است.

بر اساس سوره حج، آیه ۳۹-۴۰، (چهارمین کنفرانس حمایت از ملت فلسطین، ۱۳۸۷/۱۲/۱۴) به وعده الهی برای یاری مظلومان ذکر شده است. (أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ). همچنین بر اساس آیه «إِنَّ اللَّهَ لا يُخلِفُ الميعادَ» و آیات مشابه در همان سخنرانی، ایشان به وعده الهی درباره «استخلاف در زمین» اشاره می‌کنند: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذينَ آمَنوا مِنكُم وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَيَستَخلِفَنَّهُم فِي الأَرضِ...» (سوره نور، آیه ۵۵).

از سوی دیگر ایشان با توجه به آیه «كَم مِن فِئَةٍ قَليلَةٍ غَلَبَت فِئَةً كَثيرَةً بِإِذنِ اللَّهِ...» (سوره بقره، آیه ۲۴۹) (در پیام تبریک به سیدحسن نصرالله، ۱۳۸۵/۰۵/۲۶) به عنوان «سنت الهی پیروزی گروه اندک مؤمن بر گروه کثیر» اشاره

می‌کنند. و بر اساس آیه «قَد کانَ لَکُم آیَةٌ فی فِئَتَینِ الْتَقَتا...» (سوره آل‌عمران، آیه ۱۳) در همان پیام، جنگ بدر را به عنوان عبرتی برای صاحبان بصیرت در تحلیل مقاومت لبنان معرفی می‌کند.

مبنای دیگری که ایشان بیان می‌دارد «سنت‌ها و قوانین الهی» است و سنت «نصرت الهی در برابر یاری دین» است. «هر که خدا را یاری کند، خدا او را یاری می‌کند» مستفاد از آیه «وَ لَینصُرَنَّ اللَّهُ مَن یَنصُرُهُ...» (سوره حج، آیه ۴۰) است. ایشان در کنفرانس حمایت از انتفاضه (۱۳۹۰/۰۷/۰۹) می‌فرمایند: «آنها... همان طور که خداوند وعده داده است... از کمک و نصرت الهی برخوردار شدند». همچنین ایشان سنت «استخلاف صالحان در زمین» را بیان می‌کنند. که وعده جانشینی مؤمنان صالح را می‌دهد. از سوی دیگر سنت «دفع الله» و بازداشتن مردم توسط یکدیگر را بیان کرده اند. در آیه «وَ لَولا دَفعُ اللَّهِ النّاسَ بَعضَهُم بِبَعضٍ لَهُدِّمَت صَوامِعُ...» (سوره حج، آیه ۴۰) به عنوان اساس جهاد و مقاومت برای حفظ اماکن دینی به آن اشاره می‌کنند.

مبنای دیگر ایشان سیره نبوی و تجربه صدر اسلام است که به نوعی الگوی مقاومت مسلمانان در برابر مشرکان و اجماع دشمنان است. ایشان با اشاره به سوره آل‌عمران، آیات ۱۷۳-۱۷۴ که مربوط به جنگ احزاب (خندق) یا بازگشت از غزوه «حمراء الاسد» است به مقاومتها اشاره می‌کنند. بر اساس آیات قرآن سیره پیامبر(ص) در «شدت در برابر کفار و رحمت در میان خود» بوده است. ایشان در دیدار کنفرانس وحدت اسلامی (۱۳۹۳/۱۰/۱۹) با توجه به آیه «اَشِدّاءُ عَلَی الکُفّارِ رُحَماءُ بَینَهُم» (سوره فتح، آیه ۲۹) به عنوان درس پیامبر برای امروز امت اسلام یاد کرده‌اند.

ایشان برخی مفاهیم دینی را دارای کاربرد در مفهوم مقاومت می‌دانند. مثل مفهوم «توکل» «فَإِذا عَزَمتَ فَتَوَکَّل عَلَی اللَّه» لذا «حسبنا الله و نعم الوکیل» شعار افراد مقاوم خواهد بود. از نظر ایشان مقاومت، بُروز قدرت ایمان و جهاد و توکل است. دیگر مفهوم «صبر» است که آمده است «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصّابِرینَ» مقاومت‌های طولانی در غزه و لبنان محصور، حکایت از تاثیر این مفهوم قرآنی در مقاومت مردم دارد. مفهوم دیگر «اخلاص» است که شرط قبولی مقاومت و تفاوت مقاومت اسلامی با سازمان‌های سکولار در همین مقوله نهفته است.

از نگاه ایشان امام خمینی(ره) به مثابه «مرجع عملی مقاومت» است. ایشان در بیانات خود امام را «تجسّم» درس قرآن و سنت در عصر حاضر معرفی می‌کنند. ایشان در مراسم سالگرد امام (۱۳۹۸/۰۳/۱۴): «خصوصیّت مقاومت، ایستادگی... آن چیزی که امام را در هیئت یک مکتب... مطرح کرد، بیشتر این خصوصیّت بود».

در نگاه ایشان بستر مقاومت، اخلاق معاشرتی اسلام است. ایشان در دیدار شاعران (۱۳۹۷/۰۳/۰۹): «مقاومت و اخلاق... اخلاق معاشرتی با یکدیگر، مثل گذشت، مثل ایثار، مثل صداقت، مثل اُخوّت، برادری». همچنین مفهوم «وحدت اسلامی» (ممنوعیت تفرقه) از اصول دینی مقاومت برشمرده است: «تفرقه ممنوع است. چرا؟ چون دشمن متمرکز شده است روی دنیای اسلام» (دیدار کارگزاران حج، ۱۳۹۷/۰۴/۲۵).

همچنین ایشان «توحید» را به عنوان ذخیره بی‌پایان حرکت جهادی دانسته‌اند. ایشان در چهارمین کنفرانس حمایت از فلسطین (۱۳۸۷/۱۲/۱۴) بیان می‌کنند که «راه نجات فقط ایستادگی و مقاومت است، با توحید کلمه‌ی

فلسطینیان و «کلمه توحید» که ذخیره‌ی بی‌پایان حرکت جهادی است» و از سوی دیگر مفهوم «برائت از مشرکان» و «نفرت از ستمگران» (تولّی و تبرّی) است. در پیام به کنگره حج (۱۳۷۳/۰۲/۲۵): حج را نمایش «ابراز نفرت و بیزاری از سردمداران شرک و فساد» دانسته اند که این مقوله یکی از ارکان مقاومت محسوب می‌شود.

مبنای فقهی گفتمان مقاومت

در تعریف نظریه فقهی مقاومت اسلامی می‌توان گفت این نظریه برآمده از مجموعه آیات، روایات و سیره معصومین علیهم السلام است و درصدد ارائه یک الگوی رفتاری کلان برای امت اسلام در تعامل با دشمنان خارجی اعم از کفار، مشرکین و طواغیت می‌باشد. بر اساس مداقه در آیاتی همچون «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (فتح، ۲۹) که دال بر استحکام و نفوذناپذیری در برابر دشمنان اسلام است، و آیه «وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ» (هود، ۱۱۳) که بر عدم جواز اعتماد و تکیه بر ظالمان و مستکبران تأکید دارد، و همچنین آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُواْ زَحْفًا فَلاَ تُوَلُّوهُمُ الأَدْبَارَ» (انفال، ۱۵) که حرمت فرار و عقب‌نشینی در میدان نبرد را به اثبات می‌رساند، می‌توان قدر جامعی از یک الگوی رفتاری منسجم را استنباط کرد.

نظریه فقهی مقاومت اسلامی بر سه محور اصلی استوار است:

محور نخست، اصل اولیه و دائمی «اشدّاد و استحکام در برابر نفوذ دشمن» است که از آیه «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ» به دست می‌آید و به معنای عدم نفوذپذیری فرهنگی، سیاسی و امنیتی جامعه اسلامی در برابر دشمنان خارجی می‌باشد.

محور دوم، گزینه صلح و مهادنه مشروط است که در آیاتی چون «وَإِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّـهِ» (انفال، ۶۱) و نیز «لا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ... أَنْ تَبَرُّوهُمْ» (ممتحنه، ۸) تجلی یافته و در سیره سیاسی امام علی علیه السلام در عبارت «وَ لَا تَدْفَعَنَّ صُلْحاً دَعَاكَ إِلَيْهِ عَدُوُّكَ لِلهِ فِيهِ رِضًا» نیز تأکید شده است.

محور سوم، جهاد و دفاع در برابر تهاجم نظامی دشمن است که آیات جهاد و دفاع در این مقام محکم و حاکم می‌باشند. آنچه این نظریه را از یک رویکرد صرفاً نظامی به یک نظریه فقهی جامع متمایز می‌سازد، توجه همزمان به آیات صلح و مهادنه در کنار آیات جهاد و نهی از فرار است که نشان از وجود یک نظام رفتاری هوشمندانه و مبتنی بر مصلحت در تعامل با دشمنان خارجی دارد.

اما تحقق عملی این نظریه در جامعه اسلامی منوط به رعایت سه قید اساسی و ضروری است:

قید نخست، «قدرت: است که در اصول فقه به عنوان شرط فعلیت تکلیف شناخته می‌شود (نائینی، ج۱، ص۳۲۲). از این رو اگر جامعه اسلامی یا گروه مقاومت از توان لازم برای مقابله و پایداری برخوردار نباشد، تکلیف مقاومت فعلیت نیافته و منجز نخواهد بود. در چنین وضعیتی احکام ثانویه مانند تقیه یا حفظ نفس مقدم می‌گردد.

قید دوم، «عدم اجبار و اکراه» است. سیره سیاسی و مبارزاتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، امیرالمؤمنین علیه السلام و امام حسن مجتبی علیه السلام به روشنی نشان می‌دهد که هرگز مؤمنان به جهاد و مبارزه علیه دشمنان اکراه نشده‌اند. بلکه تلاش معصومان همواره بر تبیین و تشریح وضعیت امت اسلامی و ترغیب مردم نسبت به جهاد از طریق خطبه‌ها و بیانات متمرکز بوده است. صلح امام حسن علیه السلام با معاویه در حقیقت ناشی از کوتاهی و بی‌صبری مردم عراق در جهاد با شام بود (راضی، ۱۳۹۷، ص ۲۵۲) و این امر نشان می‌دهد که مقاومت یک نظریه اختیاری و آگاهانه است نه یک فرمان تحمیلی بدون بینش.

قید سوم، «عدم امکان صلح مشروع و عادلانه» است. نظریه مقاومت اسلامی به مثابه یک نظریه فقهی، در جایی محکم و قابل کاربست خواهد بود که امکان تحصیل ثمرات و نتایج مطلوب از طریق راه‌های مسالمت‌آمیز و سهل‌الوصول‌تر وجود نداشته باشد. در غیر این صورت اصلاً موضوعی برای مقاومت و حکم به جهاد باقی نمی‌ماند. سیره نبی مکرم اسلام در ماجرای صلح حدیبیه و همچنین سیره سیاسی امام حسن مجتبی علیه السلام در قضیه ترک مخاصمه با معاویه گویای این مطلب است که در صورت وجود راه حل مسالمت‌آمیز برای تحصیل مطلوبات امت اسلامی، تن دادن به کنش‌گری نظامی مطمح نظر شارع مقدس نیست (ابن هشام، ج۲، ص ۳۱۶؛ راضی، ۱۳۹۷، ص ۲۵۲).

با توجه به آنچه بیان شد، نظریه فقهی مقاومت اسلامی را می‌توان یک الگوی رفتاری سه‌سطحی متشکل از استحکام دائمی در برابر نفوذ دشمن، پذیرش صلح مشروط عادلانه و در نهایت جهاد دفاعی در برابر تهاجم نظامی دانست که مستند به آیات، روایات و سیره معصومین علیهم السلام است. تحقق عینی این نظریه در جامعه اسلامی منوط به احراز سه شرط قدرت، عدم اکراه و عدم امکان صلح عادلانه می‌باشد. از این منظر، مقاومت نه یک جهاد بی‌ضابطه و دائمی، بلکه یک واکنش هوشمندانه، مبتنی بر توان و مصلحت و در چارچوب قواعدی چون قاعده لا ضرر تعریف می‌شود.

مقاومت را در چهار دسته اصلی از آیات قرآن می‌توان مورد بررسی قرار داد که عبارتند از:

دسته اول، آیات جهاد، نشان‌دهنده وجوب شرعی قتال در راه خداست. با توجه به آیاتی همچون «مَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (نساء، ۷۵) و «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ» (انفال، ۳۹) استدلال می‌کند که صیغه‌های امر به کاررفته در این آیات دلالت بر وجوب دارد. همچنین آیه «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ» (صف، ۴) بیانگر تجلیل از مجاهدان است؛ چنان‌که مکارم شیرازی «بنیان مرصوص» را اشاره به استحکام و یکپارچگی در جهاد دانسته است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۴۴۸). نویسنده تأکید می‌کند که جهاد در اسلام به منظور گسترش توحید، عدالت و قلع ماده فساد است، نه کشورگشایی و انتقام.

دسته دوم، آیات استقامت، بر لزوم پایداری در برابر دشمنان دین دلالت دارند. آیه «فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ» (توبه، ۷) به تعهد متقابل در پیمان‌ها اشاره دارد و علامه طباطبایی آن را از لوازم تقوا دانسته است (طباطبایی، بی‌تا، ج ۹، ص ۲۰۹). همچنین آیه «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» (هود، ۱۱۲) فرمان استقامت را به پیامبر و

تمام مؤمنان ابلاغ می‌کند. علامه طباطبایی استقامت را به معنای قیام برای اصلاح امور و رساندن آن به حد کمال می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۶۲). آیاتی مانند «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا» (فصلت، ۳۰ و احقاف، ۱۳) نیز نشان می‌دهد که استقامت ریشه همه اعمال صالح و موجب نفی خوف و حزن است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۱، ج ۱۸، ص ۲۹۹).

دسته سوم، آیه نفی سبیل، «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء، ۱۴۱) قاعده‌ای فقهی بنیادین را پایه‌گذاری کرده که بر اساس آن هرگونه سلطه و نفوذ کافران بر مسلمانان نفی می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۳۹۵). به گفته شریعتی، فقها در این که آیه ناظر به نفی جعل تشریعی است یا جعل تکوینی اختلاف دارند (شریعتی، ۱۳۹۳، ص ۲۱۴). امام خمینی (۱۳۷۸، ج ۴، ص ۳۱۷) این آیه را مبنای اصلی نفی سلطه بیگانگان و استقلال اسلامی قرار داده و تأکید کرده که «هرگز نباید یک همچون چیزی واقع بشود؛ یک تسلطی، یک راهی، حتی یک راه نباید پیدا بکند». چنانکه آمده است: «لو كانت الروابط السياسيۀ بين الدول الإسلاميۀ و الأجانب موجبۀ لاستيلائهم على بلادهم أو نفوسهم أو أموالهم أو موجبۀ لأسرهم السياسى يحرم على رؤساء الدول تلك الروابط و المناسبات، و بطلت عقودها، و يجب على المسلمين إرشادهم و إلزامهم بتركها و لو بالمقاومات المنفيۀ.»[۱] (خمینی، روح الله، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۸۰)

دسته چهارم، آیات مبارزه با طاغوت، بر لزوم اجتناب از هرگونه نظام و قدرتی که از حدود الهی تجاوز کند، دلالت دارند. واژه طاغوت به معنای تجاوز از حد است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۴۹۰). علامه طباطبایی (۱۳۹۰، ج ۲، ص ۵۲۶) طاغوت را شامل بت‌ها، شیطان‌ها و پیشوایان ضلالت می‌داند. آیاتی مانند «يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ» (نساء، ۶۰) و «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى» (بقره، ۲۵۶) و «أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (نحل، ۳۶) نشان می‌دهند که تحقق توحید در عرصه اجتماعی جز با حاکمیت الهی و مقاومت در برابر طواغیت زمان ممکن نیست.

پس از فهم آیات قرآن مبانی فقهی مطرح شده عبارتند از:

نخستین و عمیق‌ترین مبنای فقهی مقاومت، اصل فطری بودن دفاع و مقاومت است. مقاومت در برابر تهاجم دیگران، پیش از آنکه امری شرعی و تکلیفی باشد، امری فطری است. هر انسانی بالفطره از امور و شئون مورد اهمیت خود در برابر تهاجم دیگران دفاع می‌کند. مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان، در ذیل آیه کریمه «وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً»[۲] به زیبایی به فطری بودن مسئله دفاع و مقاومت اشاره کرده و می‌فرمایند:

---

[۱]. « اگر روابط سیاسی دول اسلامی با بیگانگان موجب استیلای آنان بر بلاد مسلمین یا نفوس و اموالشان شود یا موجب اسارت سیاسی مسلمین گردد، بر رؤسای دولتها حرام است که چنین روابط و مناسباتی داشته باشند و پیمانهایشان باطل است. و بر مسلمین واجب است آنها را ارشاد کنند و آنان را و لو با مقاومت منفی، به ترک این گونه روابط ملزم نمایند.»

[۲] اگر خداوند بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، دیرها و کلیساها و کنیسه‌ها و مساجدی که نام خدا در آنها بسیار برده می‌شود، ویران می‌گشت.

«این آیه کریمه هر چند که در مقام تعلیل نسبت به تشریع قتال و جهاد قرار دارد و حاصلش این است که تشریع قتال به منظور حفظ مجتمع دینی از شر دشمنان دین است که می‌خواهند نور خدا را خاموش کنند، زیرا اگر جهاد نباشد همه معابد دینی و مشاعر الهی ویران گشته و عبادات و مناسک از میان می‌رود، ولی در عین حال مراد از «دفع الله الناس بعضهم ببعض» اعم از مسئله جهاد است، چون دفاع مردم از منافع حیاتی خود و حفظ استقامت وضع زندگی، سنتی است فطری که در میان مردم جریان دارد، هر چند که این سنت فطری هم منتهی به خداوند متعال می‌شود. اوست که آدمی را به چنین روشی هدایت کرده، چون می‌بینیم که انسان را مانند سایر موجودات مجهز به جهاز و ادوات دفاع نموده تا به آسانی بتواند دشمن مزاحم حقش را دفع دهد، و نیز او را مجهز به فکر کرده تا با آن به فکر درست کردن وسایل دفع و سلاح‌های دفاعی بیافتد، تا از خودش و هر شأنی از شئون زندگی‌اش که مایه حیات یا تکمیل حیات و تمامیت سعادت اوست دفاع کند».[1] از این بیان، چند نکته اساسی به دست می‌آید.

نخست آنکه دفع و دفاع، سنت فطری و الهی جاری در میان همه انسان‌هاست، نه اختصاص به مسلمانان یا مؤمنان.

دوم آنکه این سنت فطری، منتهی به خداوند متعال است و اوست که انسان را به لحاظ تکوینی برای دفاع تجهیز کرده است؛ هم با ابزارهای جسمانی (قوا و اعضا) و هم با ابزارهای فکری (عقل و تدبیر).

سوم آنکه گستره دفاع، محدود به جان انسان نیست، بلکه هر شأنی از شئون زندگی که مایه حیات، تکمیل حیات یا سعادت اوست را شامل می‌شود.

چهارم آنکه جهاد و قتال در شریعت، تأیید و تنظیم همین سنت فطری است، نه ایجاد امری جدید.

این تحلیل فطری، بنیانی محکم برای گفتمان مقاومت فراهم می‌آورد. اگر دفاع و مقاومت، فطری انسان است، هیچ نظام فکری و حقوقی نمی‌تواند آن را نفی کند یا انسان را از آن بازدارد. قوانین بین‌المللی که جنگ را جز در موارد محدودی مجاز می‌شمارند، یا قدرت‌های سلطه‌گر که ملت‌ها را به تسلیم در برابر زیاده‌خواهی خود فرا می‌خوانند، در واقع در حال جنگ با فطرت انسان هستند. از این رو، مقاومت نه تنها یک حق طبیعی، که یک ضرورت فطری و تکوینی برای بقا و عزت انسان‌ها و جوامع است.

دومین مبنای فقهی مقاومت، قاعده «نفی سبیل» است که به روشنی از قرآن کریم استخراج می‌شود. خداوند می‌فرماید: «وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً»[2]. این قاعده دلالت می‌کند که هرگونه سلطه و برتری کافران بر مؤمنان، چه در عرصه سیاسی، چه اقتصادی، چه نظامی و چه فرهنگی، شرعاً ممنوع و مردود است. و بر عکس، هرگونه اقدامی که برای نفی این سلطه صورت گیرد، مشروع و مطلوب است. این قاعده، یکی از قوی‌ترین مبانی فقهی گفتمان مقاومت در برابر نظام سلطه استکباری است که امروز به رهبری آمریکا و همپیمانانش، تلاش می‌کند بر ملت‌های مسلمان، بلکه بر همه ملت‌های جهان سلطه یابد.

---

[1] طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۴، ص ۳۸۵.

[2] و هرگز خداوند برای کافران بر مؤمنان راه تسلطی قرار نداده است

سومین مبنا، ادله وجوب دفاع است که در کتاب جهاد و دفاع به تفصیل آمده است. اجماع فقها بر آن است که دفاع از جان، مال، ناموس و دین در برابر تهاجم دشمن واجب است و استسلام جایز نیست. این وجوب، گاهی عینی می‌شود (یعنی بر همه مسلمانان واجب است) و گاهی کفایی (یعنی بر عده‌ای واجب است و با قیام آنان از دیگران ساقط می‌شود). اما آنچه در گفتمان مقاومت امروزین اهمیت دارد، توسعه این وجوب از دفاع نظامی به دفاع اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... است. همان گونه که امام خمینی (ره) در تحریرالوسیله تصریح کرده است، اگر از استیلای سیاسی و اقتصادی دشمن بر مسلمانان ترس باشد، با وسایل مشابه و مقاومت‌های منفی (مانند تحریم کالاها و قطع رابطه) دفاع واجب می‌شود.

چهارمین مبنا، قاعده وجوب نهی از منکر و مراتب آن است. بر اساس این قاعده، هر مسلمانی وظیفه دارد منکرات را با قلب، زبان و دست (به ترتیب) انکار و از بین ببرد. سلطه‌جویی مستکبران، اشغال سرزمین‌های مسلمانان، کشتار مردم مظلوم، تحمیل اراده بر ملت‌ها و ایجاد نظامات فاسد اجتماعی، از بزرگ‌ترین منکرات هستند. بنابراین، نهی از این منکرات، وظیفه شرعی همه کسانی است که توانایی آن را دارند. از همین رو، امام خمینی (ره) در مسأله ششم از فصل دفاع، بر مسلمانان واجب می‌دانند که حتی دولت‌های اسلامی متخلف را – ولو با مقاومت منفی– وادار به ترک روابط با دشمن و اصلاح امر کنند.[1]

پنجمین مبنا، ادله وجوب حفظ نظام اسلامی و حفظ بیضه اسلام است. فقیهان بزرگ بر این باورند که حفظ نظام اسلامی از اهم واجبات است و هر اقدامی که به تضعیف نظام اسلامی یا استقلال آن بیانجامد، حرام و هر اقدامی که به تقویت و استحکام آن بینجامد، واجب است. در دوران معاصر، نظام سلطه با تمام توان تلاش می‌کند نظام اسلامی را از طریق تحریم‌های اقتصادی، جنگ نرم، نفوذ فرهنگی، فشارهای سیاسی و گاه تهدید نظامی تضعیف کند. در برابر این تهاجم همه‌جانبه، مقاومت نیز باید همه‌جانبه باشد و مصادیق آن از اقتصاد مقاومتی تا جهاد تبیین و از دیپلماسی مقاومت تا بازدارندگی نظامی را شامل شود.

ششمین مبنا، سیره و سنت معصومین علیهم السلام است. تاریخ زندگی ائمه اطهار علیهم السلام سرشار از مصادیق مقاومت در برابر سلطه‌جویی ظالمان و مستکبران زمان خود است. از مبارزه علنی و نظامی امام حسین علیه السلام با یزید، تا مقاومت منفی و سیاسی امام سجاد و امام باقر علیهم السلام در شرایط خفقان، تا شبکه‌سازی و جریان‌سازی سیاسی امام صادق علیه السلام، و تا مبارزات علمی و فرهنگی سایر ائمه، همگی نشان می‌دهد که گفتمان مقاومت، گفتمانی اصیل در سیره اهل بیت علیهم السلام بوده است.

هفتمین مبنا، قاعده نصرت و تعاون بر برّ و تقوا است که می‌فرماید: «تَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوى وَ لا تَعاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ»[2]. دفاع از مظلومان در برابر ظالمان و مستکبران، یاری رساندن به جبهه مقاومت، و کمک به آزادی قدس شریف و سایر سرزمین‌های اشغالی، از بارزترین مصادیق تعاون بر برّ و تقواست.

---

[1] خمینی، سید روح الله، تحریرالوسیلة، ج ۱، ص ۴۸۶، م ۶.

[2] بر نیکی و پرهیزگاری همکاری کنید و بر گناه و تجاوز همکاری نکنید

هشتمین مبنا، فلسفه جهاد است؛ در سوره مبارکه بقره، خداوند پس از بیان آیات جهاد و دستور به قتال با دشمنان، فلسفه این تشریع را چنین بیان می‌فرماید: «وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَ لكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعالَمينَ»؛ یعنی اگر خداوند برخی از مردم را به وسیله برخی دیگر دفع نمی‌کرد، قطعاً زمین تباه می‌گردید. ولی خداوند نسبت به جهانیان تفضل دارد. این آیه کریمه، فلسفه جهاد و دفاع را در دو سطح بیان می‌کند.

سطح نخست، فلسفه جهاد در ارتباط با «حفظ و حراست از دین» و جلوگیری از نابودی معابد و شعائر الهی است. چنانکه در آیه دیگر (سوره حج، آیه ۴۰) نیز به همین نکته اشاره شده است که اگر خداوند بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، صوامع و بیع و صلوات و مساجدی که نام خدا در آنها بسیار برده می‌شود، ویران می‌گشت. این بدان معناست که جهاد و دفاع مشروع، مانعی است در برابر توطئه دشمنان برای نابودی دین، از بین بردن آثار و شعائر الهی، و جلوگیری از اقامه عبادات و مناسک دینی.

اما سطح دوم و گسترده‌تر آن، که در آیه بقره به آن اشاره شده، فلسفه جهاد در «حفظ مصالح انسان‌ها و جلوگیری از مختل شدن نظام زندگی بشر» است. آیه می‌فرماید: اگر دفع الله نبود، «زمین تباه می‌شد». فساد در زمین، مفهومی بسیار گسترده دارد که همه انواع تباهی، فساد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی را در بر می‌گیرد. نظام سلطه و مستکبران، همواره در تلاش هستند تا با ایجاد ناامنی، ظلم، فساد اقتصادی، تحمیل نظامات طاغوتی و از بین بردن ارزش‌های الهی و انسانی، زمین را مفسده‌آلود کرده و زندگی بشر را مختل سازند. در برابر این فساد، جهاد و مقاومت عمل می‌کند تا توازن را برقرار کرده، ظلم را دفع کند، و امکان زندگی شرافتمندانه و عادلانه را برای همه انسان‌ها فراهم آورد.

از منظر فلسفه جهاد، آنچه در این آیه به عنوان «دفع» از سوی خداوند معرفی شده، به دو شکل قابل تحقق است: یکی از طریق سنت‌های تکوینی و قوانین طبیعی که خداوند در عالم هستی قرار داده است؛ و دیگری از طریق تشریع و واجب کردن جهاد بر بندگان خود. در واقع، خداوند هم با تجهیز انسان به قوای دفاعی و غریزه دفاع از خود، و هم با تشریع حکم جهاد در شریعت، مردم را به وسیله یکدیگر دفع کرده و از فساد زمین جلوگیری می‌نماید.

نکته مهم دیگر در این آیه، تعبیر «و لکن الله ذو فضل علی العالمین» است. این تفضل الهی، هم شامل حال کسانی می‌شود که با جهاد و مقاومت از فساد جلوگیری می‌کنند و هم شامل حال عموم مردم می‌شود که از برکات این دفع، بهره‌مند می‌گردند. بدین معنا که خداوند با تشریع جهاد و واجب کردن مقاومت در برابر ظلم و سلطه‌جویی، بر جهانیان منت می‌گذارد و لطف و فضل خود را شامل حال آنها می‌سازد. زیرا اگر این تشریع نبود، فساد همه جا را فرا می‌گرفت و هیچ اثری از دین، اخلاق، عدالت و امنیت در زمین باقی نمی‌ماند.

با این توضیح، روشن می‌شود که جهاد و مقاومت، نه یک پدیده ثانوی و دفعی در برابر تهدیدات، بلکه بخشی از نظام تدبیر الهی برای حفظ توازن در جهان و جلوگیری از غلبه کامل نیروهای فساد و ظلم است. از این رو،

در گفتمان مقاومت اسلامی، جهاد تنها یک وظیفه شرعی نیست، بلکه مشارکت در اجرای سنت الهی دفع و جلوگیری از فساد زمین است. کسانی که در برابر سلطه‌جویی مستکبران مقاومت می‌کنند، نه تنها از خود یا ملت خود دفاع می‌کنند، بلکه در حقیقت عامل اجرای مشیت الهی برای حفظ توازن جهانی و جلوگیری از تباهی زمین هستند.

این نگاه، مقاومت را از یک اقدام موقعیتی به یک راهبرد تمدنی و الهی ارتقا می‌دهد. جهاد فقط برای زمانی نیست که دشمن پشت دروازه‌هاست، بلکه فلسفه آن، حفظ دین و جلوگیری از فساد همیشگی زمین است. بنابراین، تا زمانی که ظلم و سلطه‌جویی و فساد در زمین وجود دارد، جهاد و مقاومت نیز به همان نسبت باقی خواهد ماند. همان گونه که امام خمینی (ره) فرمودند: «ما می‌گوییم تا شرک و کفر هست، مبارزه هست. و تا مبارزه هست، ما هستیم.»

مقاومت در عرصه های مختلف

با توجه به معنای گسترده‌ای که برای اصطلاح مقاومت در فقه سیاسی بیان شد، و با توجه به تنوع عرصه‌های تهاجم و سلطه‌جویی مستکبران، مقاومت می‌تواند در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی و ... آن صورت پذیرد. این گستردگی مفهومی، ریشه در نگاه جامع فقه به مسئله سلطه‌ستیزی دارد؛ نگاهی که در آثار فقیهان بزرگ، به ویژه مرحوم امام خمینی (ره)، به روشنی تبلور یافته است. مرحوم امام خمینی (قدس سره الشریف) در فصل مربوط به دفاع از کتاب تحریرالوسیله، مباحث دفاع و مقاومت را منحصر به دفاع نظامی ندانسته و آن را به عرصه‌های مختلف اجتماعی سرایت داده‌اند و از آن نتیجه فقهی گرفته‌اند. این رویکرد، تحولی اساسی در مفهوم دفاع در فقه سیاسی به شمار می‌رود؛ زیرا پیش از آن، بیشتر فقها «دفاع» را عمدتاً در چارچوب تهاجم نظامی و دفاع از جان و مال و ناموس تعریف می‌کردند، اما امام (ره) با توسعه این مفهوم، آن را به عرصه‌های سیاسی و اقتصادی نیز گسترش دادند. ایشان در مسأله چهارم از فصل مذکور چنین می‌فرمایند: «اگر بر قلمرو اسلام از استیلای سیاسی و اقتصادی که منجر به اسارت سیاسی و اقتصادی مسلمانان و موهون شدن اسلام و مسلمانان و ضعیف شدن آنها می‌شود، ترس باشد، با وسایل مشابه و مقاومت‌های منفی، دفاع واجب است؛ مانند نخریدن کالاهای آنان، و ترک استفاده از آن، و ترک رابطه و معامله با آنان مطلقاً.»[1]

آیت الله العظمی خامنه ای در رابطه با اقتصاد مقاومتی بیان داشته است: «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی ها و خصومت های شدید می‌تواند تعیین کننده‌ی رشد و شکوفایی کشور باشد.» (خامنه‌ای، بیانات، ۹۱/۰۵/۱۶) جریان نظریه مقاومت اسلامی در عرصه اقتصاد صرفاً به مقوله اقتصاد مقاومتی محدود نمی‌شود. پیشتر نیز در نگاه فقهای شیعه هر گونه تعاملات اقتصادی منجر به تسلط کفار و دشمنان اسلام مورد نهی و نفی قرار گرفته است. امام خمینی ره در روابط اقتصادی دارای خصوصیت مزبور چنین بیان میکنند: «اگر در روابط اقتصادی و غیر آن بر قلمرو اسلام و بلاد مسلمین، ترس باشد که

[1] خمینی، سید روح الله، تحریرالوسیلة، ج ۱، ص ۴۸۶، م ۴.

بیگانگان بر آن تسلّط سیاسی یا غیر آن که موجب استعمار آنان یا استعمار بلادشان و لو از حیث فرهنگی می‌شود، پیدا کنند، بر همهٔ مسلمین واجب است که از چنین روابطی اجتناب کنند، و این گونه روابط، حرام می‌باشد.» (خمینی، روح الله، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۲۸) چنانکه ملاحظه می شود، ایشان در این مسئله، از تعبیر «مقاومت منفی» استفاده کرده‌اند و تحریم اقتصادی و سیاسی نیروی مهاجم را از مصادیق بارز این نوع مبارزه و مقاومت قلمداد نموده‌اند. در ذیل این بیانات، چند نکته اساسی قابل تأمل است.

نخست آنکه امام (ره) به صراحت «استیلای سیاسی و اقتصادی» را در کنار استیلای نظامی به عنوان تهدیدی برای حوزه اسلام قلمداد می‌کنند.

دوم آنکه ایشان از تعبیر «مقاومت‌های منفی» استفاده می‌کنند که اشاره به نوعی از مقاومت دارد نه با سلاح و جنگ، بلکه با ابزارهای اقتصادی و سیاسی؛ تحریم اقتصادی، قطع رابطه و عدم معامله با طرف مهاجم است.

سوم آنکه ایشان این نوع مقاومت را واجب می‌شمارند؛ یعنی نه تنها جایز، که شرعاً الزامی است.

چهارم آنکه ایشان تحریم کالاهای دشمن و ترک رابطه و معامله را «مصادیق بارز» این نوع مبارزه و مقاومت معرفی می‌کنند.

این دیدگاه، در واقع پایه‌های فقهی «مقاومت اقتصادی» و «مقاومت سیاسی» را استحکام می‌بخشد. از نظر امام (ره)، اگر دشمن با ابزارهای اقتصادی و سیاسی به دنبال سلطه بر مسلمانان است، مسلمانان نیز باید با همان ابزارها در برابر او مقاومت کنند. نخریدن کالاهای دشمن، ترک استفاده از محصولات او، و قطع رابطه و معامله با او، همگی مصادیقی از این مقاومت «منفی» (یعنی ایجابی و کنش‌گرانه در برابر کنش سلطه‌جویانه دشمن) هستند.

اما ایشان در مسأله ششم از همین فصل، گامی فراتر نهاده و به مسئله همکاری برخی دولت‌های اسلامی با دشمنان نیز پرداخته‌اند. ایشان می‌فرمایند: «اگر روابط سیاسی دولت‌های اسلامی با بیگانگان موجب استیلای آنان بر بلاد مسلمانان یا نفوس و اموالشان شود یا موجب اسارت سیاسی مسلمانان گردد، بر روسای دولتها حرام است که چنین روابط و مناسباتی داشته باشند و پیمان‌هایشان باطل است. و بر مسلمانان واجب است آنها را ارشاد کنند و آنان را –ولو با مقاومت منفی– به ترک اینگونه روابط ملزم نمایند.»[1]

این عبارت، افزون بر تأکید بر حرمت هرگونه رابطه سیاسی با دشمن که منجر به سلطه او بر مسلمانان شود، مسئولیت جدیدی را نیز بر عهده «آحاد مسلمانان» می‌گذارد. بر اساس این فتوا، حتی اگر برخی دولت‌های اسلامی موجبات تسلط کفار بر مسلمانان را فراهم کنند، بر هر مسلمانی واجب است که در برابر این عمل مقاومت کند و دولت متخلف را –حتی با ابزارهای مقاومت منفی– وادار به ترک آن روابط و اصلاح امر نماید. این بدان معناست که جنس مقاومت، می‌تواند در برابر «دشمن بیرونی» باشد و نیز می‌تواند در برابر «دولت اسلامیِ همکار با دشمن» شکل گیرد و در هر دو صورت، جنبه شرعی و الزامی دارد. با جمع‌بندی این موارد، می‌توان تجلیات مقاومت در عرصه‌های مختلف را چنین دسته‌بندی کرد:

---

[1] خمینی، سید روح الله، تحریرالوسیلة، ج ۱، ص ۴۸۶، م ۶.

در عرصه نظامی، مقاومت همان دفاع مشروع در برابر تجاوز نظامی دشمن است که در کتاب جهاد و دفاع به تفصیل بدان پرداخته شده است.

در عرصه اقتصادی، مقاومت به صورت تحریم کالاهای دشمن، ترک معامله با او، خودکفایی اقتصادی، و قطع وابستگی‌های اقتصادی متجلی می‌شود.

در عرصه سیاسی، مقاومت در قالب قطع رابطه سیاسی با دولت‌های سلطه‌گر، عدم پذیرش فشارهای سیاسی، ایستادگی در برابر دیکته‌های بین‌المللی، و حتی وادار کردن دولت‌های همکار با دشمن به تغییر رویه، ظهور می‌یابد.

در عرصه فرهنگی، هرچند در این عبارات به صراحت نیامده، اما بر اساس همان منطق، می‌توان مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی، استعمار فرهنگی، و تلاش برای تحمیل ارزش‌ها و سبک زندگی بیگانه را نیز از مصادیق مقاومت به شمار آورد.

بنابراین، فقه سیاسی نه تنها مقاومت را در همه این عرصه‌ها تجویز می‌کند، بلکه در شرایطی که خطر سلطه‌جویی دشمن جدی باشد، آن را بر آحاد مسلمانان واجب می‌شمارد.

مصادیق عملی نظریه مقاومت

پس از روشن شدن مفهوم مقاومت در لغت و فقه سیاسی، و پس از تبیین بیان عرصه‌های مختلف آن، اکنون نوبت به بررسی مصادیق عملی مقاومت و لوازم آن در عرصه‌های گوناگون می‌رسد. این مصادیق و لوازم، چارچوب عملیاتی نظریه مقاومت را تشکیل می‌دهند و نشان می‌دهند که مقاومت نه یک مفهوم انتزاعی، بلکه مجموعه‌ای از تکالیف شرعی و عملی در برابر نظام سلطه است.

نخستین و روشن‌ترین مصداق مقاومت، دفاع از ملت‌های مظلوم به ویژه ملت‌های مسلمان در برابر هجوم نظامی تجاوزگران است.

دومین مصداق مهم مقاومت، ایستادگی در برابر زیاده‌خواهی مستکبران در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی و... است. نظام سلطه مدعی است که تنها او تصمیم می‌گیرد به کدام کشور حمله نظامی شود، با چه دولتی مبادله اقتصادی صورت گیرد، چه کشوری مشمول تحریم شود، و چه کشوری حق دارد از فناوری‌های نوین نظامی بهره‌مند شود. قرآن کریم ما را از این نوع تبعیت و اطاعت برحذر داشته و آن را به مثابه شرک عملی دانسته است.

سومین مصداق مقاومت، مبارزه با سلطه فکری و ایدئولوژیک استکبار است. استعمار از ابتدای تاریخ تاکنون سه صورت متفاوت داشته است. صورت اول، استعمار سنتی یا کهن است که در طول قرن‌های متمادی در میان نظام‌های استکباری جهان رواج داشته و عبارت است از اعمال زور قدرت‌های بزرگ بر ملت‌های دیگر به واسطه اشغال نظامی کشورها. صورت دوم، استعمار جدید یا همان استعمار نو است. در این روش، نظام استکباری به صورت مستقیم شئون کشورهای دیگر را بر عهده نمی‌گیرد، بلکه با استفاده از حکومت‌ها و

نظام‌های دست نشانده داخلی، منافع خویش را در آن کشورها تأمین می‌نماید. صورت سوم، استعمار فرانو است که در جهان امروز متداول گردیده است. در این شیوه، قدرت‌های بزرگ در ظاهر سلطه‌ای بر کشورهای دیگر ندارند، اما سلطه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی آنها بر دولت‌های دیگر به حدی است که تصمیم‌گیری‌ها و سیاستگذاری‌های دولت‌های دیگر در تمام عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... در راستای منافع قدرت‌های بزرگ شکل می‌گیرد.

چهارمین مصداق مقاومت، صدور و گسترش فرهنگ مقاومت در جهان است که در واقع از لوازم و مقدمات مقاومت به شمار می‌رود و عبارت است از آگاهی‌بخشی به ملت‌های دنیا و گسترش فرهنگ مقاومت در جهان است. مرحوم امام خمینی (ره) در این باره می‌فرمایند: «بسیج تنها منحصر به ایران اسلامی نیست، باید هسته‌های مقاومت را در تمامی جهان به وجود آورد و در مقابل شرق و غرب ایستاد.» رهبر شهید انقلاب نیز فرموده اند: «یک نقطه دیگر از نقاط روشن خط امام، جهانی بودن نهضت است. امام نهضت را جهانی می‌دانست و این انقلاب را متعلق به همه ملت‌های مسلمان، بلکه غیر مسلمان معرفی می‌کرد. این غیر از دخالت در امور کشورهاست، که ما نمی‌کنیم؛ این غیر از صادر کردن انقلاب به سبک استعمارگران دیروز است، که ما این کار را نمی‌کنیم؛ این معنایش این است که بوی خوش این پدیده رحمانی باید در دنیا پراکنده شود، ملت‌ها بفهمند که وظیفه‌شان چیست، ملت‌های مسلمان بدانند که هویتشان چگونه است و کجاست.»

پنجمین مصداق مقاومت، اعتقاد و پایبندی عملی به گفتمان مقاومت است و به حوزه سیاست داخلی نیز سرایت می‌کند. مرحوم امام خمینی (ره) در تحریرالوسیله، اعتقاد و پایبندی عملی به گفتمان مقاومت را از شروط مشروعیت کارگزاران می‌شمرند و سیاست‌مدارانی که به گفتمان مقاومت معتقد نیستند و زمینه تسلط بیگانگان را فراهم می‌آورند، نامشروع دانسته و بر مردم مسلمان واجب می‌دانند که با هر وسیله ممکن، این دسته از سیاست‌مداران را از صحنه سیاست و حکمرانی کنار بزنند. ایشان در این رابطه می‌فرمایند: «اگر بعضی از رؤسای دولت‌های اسلامی یا بعضی از نمایندگان دو مجلس موجب نفوذ سیاسی یا اقتصادی بیگانگان بر مملکت اسلامی گردند، به گونه‌ای که از این نفوذ بر اساس اسلام یا بر استقلال مملکت -حتی در آینده- ترس باشد، چنین شخصی خائن است. و فرضاً هم که تصدی آن مقام برایش حق باشد، از مقامش -هر مقامی باشد- معزول است. و بر امت اسلامی است که -ولو با مقاومت منفی مانند ترک معاشرت و ترک معامله با او و روگردان شدن از او به هر وجهی که ممکن باشد- او را مجازات نمایند و در اخراج او از تمام شئون سیاسی و محروم نمودن او از حقوق اجتماعی اهتمام ورزند.»

ششمین لازمه مقاومت، پی‌ریزی نظامات مستحکم سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهت مبارزه با نرم‌افزار نظام سلطه است. زیرا نظامی که نظامات اجتماعی خود را بر اساس مبانی خود استخراج و تنظیم نکند، ناخواسته در دام پیروی از این نظامات آلوده خواهد افتاد. در عرصه عمل نیز، لازمه مقاومت در برابر فشارهای نظام استکبار، تقویت بنیه‌های اقتصادی، نظامی و... است. اینها برخی از مصادیق مقاومت بودند که نشان می‌دهند نظریه

مقاومت، یک نظریه جامع و دارای لوازم عملی در همه عرصه‌های سیاست داخلی و خارجی، اقتصاد، فرهنگ و دفاع است؛ نظریه‌ای که ریشه در نصوص فقهی و بیانات فقیهان بزرگ، به ویژه مرحوم امام خمینی (ره) و رهبر شهید انقلاب دارد و چارچوبی برای حرکت تمدنی اسلام در برابر نظام سلطه فراهم می‌آورد.

دلیل فقهی مصداق اول «دفاع از ملت‌های مسلمان و مظلوم در برابر هجوم نظامی تجاوزگران»، می‌توان به ادله وجوب جهاد دفاعی که در کتاب الجهاد آمده است و نیز قاعده نفی سبیل استدلال کرد. فقیهان بزرگ از دیرباز بر وجوب دفاع از سرزمین‌های اسلامی در برابر هجوم کافران و محاربان اتفاق نظر داشته‌اند. مرحوم ابوالصلاح حلبی در این باره می‌فرمایند: «پس اگر نسبت به برخی از بلاد اسلامی از جانب عده‌ای از کافران حربی، ترس حمله و آسیب وجود داشته باشد، بر هر مسلمان در هر اقلیمی که باشد واجب است که به دفع خطر آنها بپردازد. و بر ساکنان بلاد دور لازم است که به نزدیک‌ترین نقطه به مرزهای آنها کوچ نمایند، البتّه به شرط وجود نیاز به یاری از سوی آنها؛ تا آنکه در هر نقطه از مرزهای اسلامی، کسانی حضور داشته باشند که در صورت نیاز با دشمن جنگیده و او را از سرزمین مسلمانان دفع نمایند، که در این حالت دیگر کوچ نمودن از دیگران ساقط خواهد شد.»[۱]

مرحوم امام خمینی (ره) نیز در تحریرالوسیله به این مطلب اشاره نموده و صراحت بیشتری دارند. ایشان می‌فرمایند: «چنانچه نسبت به یکی از دولت‌های اسلامی، خوف حمله از سوی بیگانگان وجود داشته باشد، بر همه دولت‌های اسلامی واجب خواهد بود که با هر وسیله ممکن به دفاع از آن دولت بپردازند، کما اینکه این دفاع بر بقیه مسلمانان نیز واجب می‌باشد.»[۲] این فتوا اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد، زیرا نشان می‌دهد که دفاع از یک کشور اسلامی در برابر تجاوز خارجی، وظیفه‌ای جمعی و همگانی برای همه دولت‌ها و ملت‌های اسلامی است و هیچ کس نمی‌تواند در برابر این تکلیف شرعی بی‌تفاوت باشد.

در رابطه با مصداق دوم و سوم مقاومت، یعنی «ایستادگی در برابر سلطه عملی نظام سلطه و نیز مبارزه با سلطه فکری و ایدئولوژیک استکبار»، می‌توان به قواعد مهم فقهی متعددی استناد نمود. از جمله این قواعد می‌توان به قاعده وجوب تحکیم شرع الله، قاعده وجوب الاجتناب عن الطاغوت و الکفر بها، اصالۀ عدم ولایۀ احد علی احد، و قاعده نفی سبیل اشاره کرد. این قواعد هر یک به نوبه خود، بخشی از مشروعیت و وجوب مقاومت در برابر نظام سلطه را اثبات می‌کنند. خروجی و نتیجه قواعدی که نام برده شد، یک حکم کلی شرعی است که عبارت است از «حرمت اطاعت و تبعیت از طاغوت‌ها و مستکبران»؛ همان چیزی که قرآن کریم از آن تعبیر به «جهاد کبیر» می‌نماید. در سوره مبارکه فرقان، آیه ۵۲، خداوند متعال می‌فرماید: «فَلا تُطِعِ الْکافِرینَ وَ جاهِدْهُمْ بِهِ جِهاداً کَبیراً»؛ یعنی: پس، از کافران اطاعت مکن، و با این سر باز زدن و عدم تبعیت، با ایشان به جهادی بزرگ بپرداز. در تفسیر این آیه شریفه، دو احتمال مهم وجود دارد.

---

[۱] حلبی، ابوالصلاح، الکافی فی الفقه، ص ۲۴۶

[۲] خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۸۶، م ۷.

احتمال اول آن است که ضمیر در «به» به قرآن بازگردد که در این صورت، جهاد کبیر به معنای مبارزه علمی با کافران به وسیله استفاده از معارف قرآن کریم خواهد بود. مرحوم طبرسی در مجمع البیان به این احتمال اشاره کرده و آن را برگزیده است.

اما احتمال دوم که به ذهن رهبر شهید انقلاب نیز رسیده و ایشان آن را اقرب به ذهن دانسته‌اند، این است که این ضمیر به «عدم اطاعت» بازگردد که از جمله «فَلا تُطِعِ» فهمیده می‌شود. در این صورت، معنای آیه چنین خواهد بود: از کافران اطاعت مکن، و با همین عدم اطاعت، با ایشان به جهادی بزرگ بپرداز. یعنی خودِ «عدم اطاعت» از کافران، یک جهاد بزرگ محسوب می‌شود.

در رابطه با آخرین مصداق مقاومت، یعنی ترویج و صدور گفتمان مقاومت به دیگر ملت‌ها و فرهنگ‌ها، می‌توان به قاعده تبلیغ و وجوب ارشاد جاهل استناد کرد. بر اساس این قاعده، رساندن تمامی معارف فطری و وحیانی دین به تمام کسانی که نسبت به این معارف جاهل هستند، واجب است. این وجوب می‌تواند عینی (بر همه افراد واجب) یا کفایی (بر گروهی واجب و با انجام آن از دیگران ساقط) باشد. مرحوم آیت‌الله مشکینی در کتاب مصطلحات الفقه در توضیح مفاد این قاعده و شمول و گستردگی آن می‌فرمایند: «سپس اشکال و اختلافی نیست - میان ما شیعیان، بلکه میان همه مسلمانان - در وجوب تبلیغ دین حنیف، یعنی دین اسلام؛ وجوب عینی یا کفایی بر هر مکلفی که نسبت به دین آگاه بوده و قدرت بر ابلاغ، اعلام و رساندن آن به مردم داشته باشد؛ و مقصود از مردم عبارت است از هر مکلف جاهل به اصول یا فروع دین؛ خواه قاصر باشد یا مقصر، خواه اهل کتاب باشد، خواه دینی دیگر داشته باشد، خواه همچون زندیقان بی‌دین باشد که منکر آفرینش و قیامت هستند و کسانی که مانند آنها هستند.»[1]

طبیعی است که در بحث تبلیغ و رساندن معارف دین به جهانیان، اولویت با احکام و معارف مهم‌تر می‌باشد. با توجه به تأثیرات عمیق و گسترده مادی و معنوی اطاعت از طاغوت‌ها، آشنا نمودن ملت‌های مستضعف با این تأثیرات و تشویق آنها به مقاومت در برابر مستکبران، از بارزترین مصادیق قاعده تبلیغ خواهد بود. به همین دلیل، انبیای الهی -با وجود برخی تفاوت‌هایی که در احکام شریعت خود داشتند- اما همگی موظف بودند که مسئله عدم اطاعت از طاغوت‌ها و مقاومت در برابر سلطه‌جویی آنان را در رأس محتوای تبلیغ خود قرار دهند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «لَقَدْ بَعَثْنا فی کُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ»؛ یعنی: و در حقیقت، در میان هر امتی فرستاده‌ای برانگیختیم که خدا را بپرستید و از طاغوت بپرهیزید. این آیه شریفه، نشان می‌دهد که رسالت اصلی همه پیامبران الهی، دعوت به دو چیز بوده است:

الف) عبادت خدا و ب) اجتناب از طاغوت. یعنی هم جنبه اثباتی (توحید و عبادت) و هم جنبه سلبی (نفی طاغوت و مقاومت در برابر آن) در متن رسالت همه انبیا قرار داشته است. از این رو، ترویج و صدور گفتمان

[1] مشکینی، میرزا علی، مصطلحات الفقه، ص ۱۲۴.

مقاومت در جهان، نه یک ابتکار سیاسی جدید، که ادامه همان راه انبیا و احیای یک اصل اساسی در همه ادیان الهی است.

تحلیل نظریه مقاومت

نظریه مقاومت، مأخوذ از کلان‌گفتمان انقلاب اسلامی است و در برابر سلطه‌پذیری، سازش‌پذیری و تسلیم معنا و مفهوم می‌یابد. این نظریه ریشه در وجه سلبی اسلام و انقلاب اسلامی دارد که همان مبارزه بی‌وقفه با ظلم و سلطه ظالمانه و مظاهر آن است. بر این اساس، ذات استکبار، ذات سیطره‌جویی و سلطه‌جویی دانسته می‌شود و تا زمانی که این جوهره باقی است، مبارزه نیز باقی خواهد ماند. بنابراین اولین و بنیادی‌ترین اصل این نظریه، نفی هرگونه سازش با نظام سلطه، به ویژه آمریکا، تا زمان کنار گذاشتن سیطره‌جویی است که امری نامحتمل قلمداد می‌شود.

اما نظریه مقاومت فقط به دشمنی با نظام سلطه خلاصه نمی‌شود، بلکه وجه ایجابی نیز دارد؛ «امیدآفرینی» برای امت‌های مظلوم و مستضعف جهانی است. مقاومت به مثابه منشأ امید عمل می‌کند و چارچوب کلی حرکت نظام انقلابی را در مسیر سلطه‌ستیزی و سلطه‌زدایی از جهان مستضعفین آشکار می‌سازد. از این رو، توصیه راهبردی آن است که این نظریه هم به صورت نظری و هم به صورت عملی ترویج و تسری یابد تا به چارچوبی برای گفتمان‌سازی، شبکه‌سازی و جریان‌سازی مقاومت در برابر نظام سلطه تبدیل شود؛ نه تنها در جغرافیای ایران اسلامی، بلکه در قلمرو حضور همه ملت‌های آزاده جهان باشد. در صورت تحقق این مهم و با جهاد جوانان انقلابی، می‌توان شاهد ظهور جریان جهانی مردمی مقاومت در سراسر گیتی بود که منافع سلطه‌گران را در تمام کره خاکی به مخاطره افکنده و معادلات بین‌المللی را به سود مستضعفین تغییر دهد.

با این حال، نظریه مقاومت فراتر از سیاست خارجی بوده و آن را به قلمروهای دیگری نیز بسط می‌دهد؛ ضروری است که مقاومت را در قلمروی فراتر از حوزه سیاست خارجی و تعاملات برون‌مرزی تعریف شود. از همین رو راهبرد «عمق‌بخشی و درونی‌سازی مقاومت» در دستور کار قرار می‌گیرد که بر پایه آن، سه سطح از مقاومت بازتعریف و تبیین می‌شوند: نخست «مقاومت سیاسی» که ناظر به ایستادگی در برابر سلطه در عرصه تصمیم‌گیری، حاکمیت و روابط بین‌الملل است؛ دوم «مقاومت فرهنگی-اجتماعی» که حفظ هویت، آرمان‌ها و سبک زندگی انقلابی را در برابر تهاجم فرهنگی دنبال می‌کند؛ و سوم «مقاومت اقتصادی» که پیشرفت مبتنی بر ظرفیت‌های بومی و اسلامی و نه الگوهای وارداتی را ممکن می‌سازد. این سه سطح در کنار یکدیگر، مؤلفه‌های قدرت نرم انقلاب اسلامی را در جغرافیای کشور عمق می‌بخشند و مسیر پیشرفت و ایستادگی در برابر جنگ ترکیبی تمام‌عیار دشمن را هموار می‌کنند. تجربه الگوهای وارداتی توسعه، نخبگان را به این نتیجه رسانده که طی طریق در راه تعالی و بالندگی، جز با هدف‌گذاری و مسیریابی متکی بر آرمان‌های اسلامی و انقلابی و ظرفیت‌های بومی کشور ممکن نیست. از همین رو، نسخه پیش‌نویس الگوی پایه پیشرفت اسلامی-ایرانی به اقتراح عمومی گذارده شده تا اندیشه‌ورزان و به ویژه جوانانی که طی کردن عملی این راه در پنج دهه آینده بر

دوش آنان است، هم به تکمیل و ارتقای آن کمک کنند و هم الزامات تحققش را تدبیر نمایند. اکنون باید نظریه مقاومت چارچوبی برای اندیشه‌ورزی، تدبیرگری و چاره‌جویی جوانان در مسیر پیشرفت اسلامی-ایرانی باشد. به این ترتیب، نظریه مقاومت از یک راهبرد سیاسی صرف خارج شده و به یک کلان‌نظریه بومی برای پیشرفت، ایستادگی و قدرت‌آفرینی در برابر نظام سلطه تبدیل می‌شود؛ نظریه‌ای که عاملیت آن بر دوش جوانان انقلابی نهاده شده و افق آن جهانی شدن جریان مقاومت تا تغییر معادلات بین‌المللی به سود مستضعفین است.

نتیجه گیری

بیداری اسلامی که در دهه‌های اخیر با طلوع انقلاب اسلامی ایران جان تازه‌ای یافت، بی‌تردید مرهون عنصری بنیادین به نام «مقاومت» است. آنچه در این پژوهش دنبال شد، نه بازگویی شعارهای آشنا، بلکه تلاش برای صورتبندی نظری- فقهی مفهوم مقاومت بر پایه منابع اصیل اسلامی و با تأکید بر اندیشه‌های امام خمینی(ره) و آیت‌الله خامنه‌ای بود. نتیجه‌گیری حاصل از این پژوهش را می‌توان در چند محور اساسی خلاصه کرد: ۱. بازتعریف مفهومی مقاومت: نخست آنکه مقاومت از ریشه «قوم» در زبان عربی، مفهومی دوسویه و واکنشی دارد که در وزن «مفاعله» بر مشارکت و تقابل دلالت می‌کند. این مفهوم به روشنی از «استقامت» (که امری درونی، مسیرمحور و مستقل از حضور دشمن است) متمایز می‌شود. بر این اساس، مقاومت عبارت است از: «ایستادگی عملیِ دوسویه در برابر یک کنش تهاجمی، به گونه‌ای که طرف مقاومت‌کننده با اتکا به استقامت در راه خود، از هویت، مسیر و ارزش‌های خود در برابر تعدی دیگری دفاع می‌کند.» این تعریف دارای چهار رکن (کنشگر مقاوم، کنشگر مهاجم، عمل ایستادگی و هدف حفظ قوام هویت) بوده و نقطه عزیمت نظریه مقاومت را روشن می‌سازد.

۲. مبانی کلامی و فقهی مستحکم: یافته‌های این پژوهش نشان داد که نظریه مقاومت در ژرفای باورهای کلامی شیعه، به ویژه دو رکن «توحید در تشریع» و «توحید در اطاعت» ریشه دارد. نظام سلطه با ادعای حق قانون‌گذاری مستقل از خداوند، عملاً در حوزه حاکمیت الهی طغیان کرده و مقاومت در برابر آن، مقاومت در برابر شرک و بازگرداندن حاکمیت به جایگاه حقیقی‌اش است. در سطح فقهی، هشت مبنای مهم (از جمله: فطری بودن دفاع، قاعده نفی سبیل، ادله وجوب دفاع، قاعده نهی از منکر، وجوب حفظ نظام اسلامی و بیضه اسلام، سیره معصومین علیهم السلام، قاعده نصرت و تعاون بر برّ و تقوا، و فلسفه جهاد به مثابه جلوگیری از فساد زمین) استحکام نظریه مقاومت را به اثبات می‌رسانند. از میان این مبانی، قاعده «لَنْ یَجْعَلَ اللَّهُ لِلْکافِرینَ عَلَی الْمُؤْمِنینَ سَبیلاً» به عنوان یک اصل فرادست، هرگونه سلطه سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی کافران بر مؤمنان را نفی می‌کند.

۳. گستره مقاومت فراتر از میدان نظامی: یکی از مهم‌ترین دستاوردهای پژوهش آن بود که مقاومت در فقه سیاسی شیعه، خاصه در تحریرالوسیله امام خمینی(ره) و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، هرگز به دفاع نظامی محدود نمی‌شود. بر اساس فتاوای صریح، در صورتی که از «استیلای سیاسی و اقتصادی» دشمن بر مسلمانان ترس باشد،

«مقاومت‌های منفی» مانند تحریم کالاها، قطع روابط و عدم معامله واجب می‌گردد. همچنین «مقاومت فرهنگی» از منظر رهبر انقلاب، بالاترین سطح مقاومت و حصار و خاکریز هویتی جامعه اسلامی معرفی شده است. از این رو، نظریه مقاومت دارای سه سطح تحلیلیِ «مقاومت سیاسی»، «مقاومت فرهنگی-اجتماعی» و «مقاومت اقتصادی» است که در کنار یکدیگر، چارچوب جامع ایستادگی در برابر جنگ ترکیبی دشمن را تشکیل می‌دهند. ۴. پاسخ به پرسش‌های اصلی پژوهش: بر اساس یافته‌ها، به پرسش‌های مطرح شده در بیان مسئله می‌توان چنین پاسخ داد: آیا مقاومت راهبردی مستمر است یا تاکتیکی مقطعی؟ مقاومت نه یک تاکتیک موقعیتی، بلکه یک راهبرد تمدنی و مستمر است که تا زمانی که ظلم، سلطه‌جویی و فساد در زمین وجود دارد، باقی خواهد ماند (همان گونه که امام خمینی(ره) فرمودند: «تا شرک و کفر هست، مبارزه هست»). نسبت مقاومت با تقیه و صلح چیست؟ نظریه مقاومت بر اساس آیاتی همچون «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها» و سیره امام حسن مجتبی(ع)، صلح مشروط و عادلانه را می‌پذیرد، اما هرگز استسلام و تسلیم مطلق در برابر دشمن را جایز نمی‌داند. تقیه نیز در شرایط اضطرار و فقدان قدرت، به عنوان حکم ثانویه مطرح است، نه نفی کننده اصل مقاومت.

آیا نظریه مقاومت از مبانی کلامی مستحکم برخوردار است؟ بله، این نظریه افزون بر توحید در تشریع و اطاعت، از مفاهیمی همچون توکل، صبر، اخلاص، وحدت اسلامی و برائت از مشرکان تغذیه می‌کند و آیات متعددی از قرآن (مانند «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ»، «فَلا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ جاهِدْهُمْ بِهِ جِهاداً كَبِيراً» و «وَ أَعِدّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ») مؤید آن هستند. ۵. جمع‌بندی نهایی: نظریه مقاومت در اندیشه سیاسی اسلام، یک کلان‌نظریه بومی، فطری و وحیانی برای سلطه‌ستیزی و تمدن‌سازی است. این نظریه بر خلاف تصور رایج که آن را به عملیات نظامی محدود می‌کند، چارچوبی سه‌سطحی (سیاسی، فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی) دارد و ریشه در عمیق‌ترین لایه‌های باور کلامی (توحید در اطاعت)، قاعده فقهی (نفی سبیل) و سنت فطری (دفاع از خود و هویت) مسلمانان دارد. از منظر فلسفه جهاد، مقاومت نه فقط یک وظیفه شرعی، که مشارکت در اجرای سنت الهی «دفع» (مستفاد از آیه «وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ») و جلوگیری از تباهی زمین است. افق این نظریه، جهانی شدن جریان مقاومت، واژگونی معادلات قدرت به سود مستضعفین، و تحقق تمدن نوین اسلامی در گام دوم انقلاب می‌باشد.

۶. محدودیت‌های پژوهش: پژوهش حاضر با وجود تلاش برای جامع‌نگری، با محدودیت‌هایی نیز مواجه بوده است: نخست آنکه به دلیل گستردگی مبانی کلامی، برخی ابعاد مانند نقش «بداء» در امیدآفرینی مقاومت یا نسبت «عدل الهی» با مسئله شکست‌های ظاهری جبهه مقاومت، به تفصیل بررسی نشده است. دوم، تحلیل فقهی تطبیقی میان مذاهب اسلامی (به ویژه اهلسنت) در مسئله مقاومت، خارج از حوصله این مقاله بوده و عمدتاً به فقه سیاسی شیعه تمرکز شده است. سوم، به دلیل محدودیت منابع دست اول منتشر شده درباره برخی تجربیات

عملی مقاومت (مانند مقاومت سایبری یا اقتصادی)، مصادیق مذکور عمدتاً برگرفته از بیانات رهبری و فتاوای فقها بوده و کمتر به مستندات میدانی استناد شده است.

آنچه از این پژوهش برمی‌آید، آن است که نظریه مقاومت نه یک برساخته سیاسی جدید، که احیاء و تدوین منسجم سنتی الهی و فطری است که از آغاز بعثت انبیا تا ظهور حضرت ولی عصر(عج) امتداد دارد. این نظریه به جامعیتی کم‌نظیر، هم «وجه سلبی» (نفی و مبارزه با طاغوت) و هم «وجه ایجابی» (امیدآفرینی و تمدن‌سازی) را در بر می‌گیرد. بیداری اسلامی در جهان معاصر، بی‌گمان مدیون همین نظریه است و تداوم آن نیز جز با انتقال نسلی این نظریه و درونی‌سازی آن در سطوح سه‌گانه سیاسی، فرهنگی و اقتصادی میسر نخواهد بود. امید است این پژوهش گامی هرچند کوچک در مسیر آن منظور داشته باشد.

منابع

۱. آل یاسین، راضی. (۱۳۹۸). صلح امام حسن (ع) پرشکوه‌ترین نرمش قهرمانانه تاریخ. انتشارات انقلاب اسلامی. (ارجاع: ص ۲۵۲)

۲. ابن درید، محمد بن حسن. (۱۹۸۷). جمهرة اللغة (ج ۲). دار العلم للملایین. (ارجاع: ص ۹۸۷)

۳. ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ ق). معجم مقاییس اللغة (ج ۵). مکتب الإعلام الإسلامی. (ارجاع: ص ۴۳)

٤. ابن حاجب، عثمان بن عمر، و رضی‌الدین استرآبادی، محمد بن حسن. (۱۳۷۹). شرح الشافیه (ج ۱). انتشارات دانشگاه تهران. (ارجاع: ص ۱۰۲)

٥. حاجی حسینی، حسین، مرتاضی، احمد، و حسین زاده، محمد علی. (۱۳۹۶). مبانی فقهی دیپلماسی مقاومت در برابر تحریم‌ها در نظام جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۶(۳)، ۱۰۳-۱۳۲.

٦. حکیمی، م.، و افتخاری، ا. (۱۴۰۱). مؤلفه‌های مفهومی مقاومت در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی). فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۱)۴۱.(

۷. عرفانی، م.ق. (۱۴۰۲). مبانی فقهی نظریه مقاومت در روابط بین‌الملل با تأکید بر آراء و اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی). پژوهنامه فقه و علوم اسلامی، ۲(۷).

۸. قربانی، بهرنگ، حقیقت، حمیدرضا، و کاوه پیش قدم، سیدمحمدکاظم. (۱۴۰۱). بررسی ایده مقاومت در اندیشه امام خمینی(ره). فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۱(۱), ۲۱۵-۲۳۵.

۹. مشتاقی، ا. (۱۴۰۱). پیشران‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از نگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم. فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۱(۴۳)

۱۰. ملکی، علی. (۱۴۰۲). تبیین مبانی فقهی مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. پژوهش‌های سیاست اسلامی، ۱۱(۲۳).

۱۱. مهدی‌پور، آسیه. (۱۳۹۸). تبیین مدل مفهومی مقاومت در اندیشه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. دانش سیاسی، (۲).

۱۲. عرفانی، م.ق. (۱۴۰۲). مبانی فقهی نظریه مقاومت در روابط بین‌الملل با تأکید بر آراء و اندیشه‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی). پژوه‌نامه فقه و علوم اسلامی، ۲(۷).

۱۳. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ ق). لسان العرب (ج ۱۲). دار صادر. (ارجاع: ج ۱۲، ص ۲۹۳ - در پانویس)

۱٤. ابن هشام، عبدالملک. (بی‌تا). السیرة النبویة (ج ۲). دار المعرفة. (ارجاع: ج ۲، ص ۳۱۶)

۱۵. خراسانی، محمدجواد. (۱۳۹۹). «واژه‌شناسی مقاومت در قرآن و حدیث». مجله پژوهش‌های قرآنی، ۲۶(۲)، ۱۱۵-۱۳۵. (ارجاع: ص ۱۱۹، ۱۲۱)

۱٦. خلیل بن احمد فراهیدی. (۱۴۰۹ ق). کتاب العین (ج ۵). انتشارات هجرت. (ارجاع: ص ۲۳۲)

۱۷. خمینی، سید روح الله. (۱۳۷۸). صحیفه نور (ج ۴). مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. (ارجاع: ص ۳۱۷)

۱۸. خمینی، سید روح الله. (۱۳۸۳). تحریرالوسیله (ج ۱ و ۲). مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. (ارجاعات: ج ۱، ص ۴۸۶؛ ج ۲، ص ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۸۰)

۱۹. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه (ج ۱۴). دانشگاه تهران. (ارجاع: ص ۲۱۳۰۲)

۲۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ ق). مفردات الفاظ القرآن (ج ۲). دار العلم - الشامیه. (ارجاع: ص ۳۹۵، ۴۹۰، ۶۹۲)

۲۱. روحانی، محمدصادق. (۱۴۱۶ ق). منتقی‌الاصول (ج ۱). جماعة المدرسین فی الحوزة العلمیة بقم، مؤسسة النشر الإسلامی. (ارجاع: ج ۱، ص ۳۲۲ - البته به نائینی نسبت داده شده؛ در صورت اطمینان، نام نائینی مقدم است)

۲۲. زرقانی، سید مهدی. (۱۴۰۰). «اندیشه دفاعی شیخ طوسی در بستر سیاسی بغداد». فصلنامه تاریخ اسلام، ۲۲(۱)، ۵-۳۰. (ارجاع: ص ۶)

۲۳. شریعتی، محمدتقی. (۱۳۹۳). قاعده نفی سبیل؛ تحلیل و تطبیق. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. (ارجاع: ص ۲۱۴)

۲٤. شهید اول، محمد بن مکی. (۱۴۱۰ ق). اللمعة الدمشقیة (ج ۲). انتشارات دانشگاه تهران. (ارجاع: ص ۳۸۱)

۲۵. صلح میرزایی، مجید. (۱۳۹۸). گفتمان مقاومت در اندیشه سیاسی معاصر. انتشارات سورة مهر. (ارجاع: ص ۱۷)

۲٦. صاحب جواهر، محمدحسن نجفی. (۱۴۲۱ ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام (ج ۱۵).

دار إحیاء التراث العربی. (ارجاع: ص ۶۲۱)

۲۷. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج ۵). انتشارات ناصر خسرو. (ارجاع: ص ۳۰۴)

۲۸. طباطبایی، سید محمدحسین. (بی‌تا). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۹ و ۱۴). مؤسسهٔ الأعلمی للمطبوعات. (ارجاعات: ج ۹، ص ۲۰۹؛ ج ۱۴، ص ۳۸۵)

۲۹. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). تفسیر المیزان (ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، ج ۱۱). انتشارات جامعهٔ مدرسین. (ارجاع: ص ۶۲)

۳۰. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۹۰). تفسیر المیزان (ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، ج ۲). انتشارات جامعهٔ مدرسین. (ارجاع: ص ۵۲۶)

۳۱. طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۶۵). الخلاف (ج ۶). انتشارات جامعه مدرسین. (ارجاع: ص ۱۲۵)

۳۲. طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). الاقتصاد فیما یتعلق بالاعتقاد (ج ۲). انتشارات دانشگاه تهران. (ارجاع: ص ۸)

۳۳. طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ ق). المبسوط فی فقه الإمامیهٔ (ج ۵). المکتبهٔ المرتضویهٔ. (ارجاع: ص ۳۴۶)

۳٤. طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التمهید فی اصول الفقه (ج ۱). دانشگاه تهران. (ارجاع: ص ۲۹۰)

۳۵. علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۴ ق). قواعد الأحکام فی معرفهٔ الحلال و الحرام (ج ۳ و ۹). انتشارات جامعه مدرسین. (ارجاعات: ج ۳، ص ۵۷۱؛ ج ۹، ص ۲۰)

۳٦. عمید، حسن. (۱۳۶۳). فرهنگ عمید. انتشارات امیرکبیر. (ارجاع: ذیل واژه «مقاومت»)

۳۷. قادری کنگاوری، روح الله. (۱۳۹۴). نظریه مقاومت و نظریه‌های غربی روابط بین‌الملل. نشر مخاطب. (در فهرست هست اما در متن ارجاع مستقیم ندارد)

۳۸. محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۳۶۲). مختصر النافع فی فقه الإمامیهٔ. انتشارات مرتضوی. (ارجاع: ص ۱۳۹)

۳۹. مشکینی، میرزا علی. (بی‌تا). مصطلحات الفقه. نشر الهادی. (ارجاعات: ص ۱۲۴، ۲۴۵ – دفاع و بیضه اسلام)

٤۰. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۷). تفسیر نمونه (ج ۳). دار الکتب الإسلامیهٔ. (ارجاع: ص ۴۴۸)

٤۱. مهری، احمد. (۱۴۰۱). «مقاومت در فقه سیاسی شیعه؛ ماهیت و قلمرو». پژوهش‌های فقهی، ۱۸(۱)، ۴۵-۶۸. (ارجاع: ص ۵۰)

٤۲. نائینی، محمدحسین. (بی‌تا). فوائد الاصول (ج ۱). انتشارات جامعه مدرسین. (ارجاع: ص ۳۲۲)

۴۳. نورمفیدی، سید مجتبی. (۲۰۲۰، ۱ دسامبر). جلسه اول - مقدمه [جزوه درسی]. (در فهرست هست اما در متن ارجاع ندارد)

۴۴. یوسفی راد، مرتضی. (۱۳۹۹). «فطری بودن دفاع از منظر قرآن». مجله معرفت کلامی، ۱۱(۲)، ۱۴۵-۱۶۸. (ارجاع: ص ۱۵۱)

۴۵. جمعی از نویسندگان. (۱۳۷۱). تفسیر نور الثقلین (ج ۱۸). انتشارات اسماعیلیان. (ارجاع: ص ۲۹۹)

۴۶. حلبی، ابوالصلاح تقی بن نجم. (۱۴۰۴ ق). الکافی فی الفقه. مکتبۀ الزهراء. (ارجاع: ص ۲۴۶)

۴۷. راضی (آل یاسین). (۱۳۹۷). صلح امام حسن (ع) و درس‌هایی برای مقاومت. انتشارات معروف. (ارجاع: ص ۲۵۲ - در متن با نام «راضی» و سال ۱۳۹۷ آمده)

۴۸. خامنه‌ای، سید علی. (۱۴/۰۳/۱۳۷۹). بیانات در مراسم یازدهمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3010

۴۹. خامنه‌ای، سید علی. (۲۹/۰۷/۱۳۷۹). بیانات در جمع بسیجیان حاضر در اردوی فرهنگی رزمیِ یاران امام علی(ع). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3030

۵۰. خامنه‌ای، سید علی. (۲۴/۰۸/۱۳۷۹). بیانات در اجتماع بزرگ مردم اراک. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/speech . content?id=3036

۵۱. خامنه‌ای، سید علی. (۰۴/۰۲/۱۳۸۰). بیانات در مراسم گشایش کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3061

۵۲. خامنه‌ای، سید علی. (۱۶/۰۹/۱۳۸۰). بیانات در خطبه‌های نماز جمعه ۲۱ رمضان. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/speech . content?id=3096

۵۳. خامنه‌ای، سید علی. (۱۱/۱۱/۱۳۸۰). بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش بین‌المللی رسانه‌های جهان اسلام در حمایت از انتفاضه فلسطین. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3103 .

۵۴. خامنه‌ای، سید علی. (۱۴/۰۳/۱۳۸۱). بیانات در مراسم سیزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3126

۵۵. خامنه‌ای، سید علی. (۲۱/۰۷/۱۳۸۶). بیانات در خطبه‌های نماز عید سعید فطر. پایگاه

اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3405 .

٥٦. خامنه‌ای، سید علی. (۱۷/۰۹/۱۳۸۷). پیام به کنگره عظیم حج. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=4821

٥٧. خامنه‌ای، سید علی. (۱۴/۱۲/۱۳۸۷). بیانات در چهارمین کنفرانس حمایت از ملت فلسطین. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=5848

٥٨. خامنه‌ای، سید علی. (۰۹/۰۷/۱۳۹۰). بیانات در کنفرانس حمایت از انتفاضه فلسطین. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17401 .

٥٩. خامنه‌ای، سید علی. (۲۶/۰۲/۱۳۹۴). بیانات در دیدار مسئولان نظام. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.

٦٠. خامنه‌ای، سید علی. (۱۲/۰۸/۱۳۹۵). بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40833 .

٦١. خامنه‌ای، سید علی. (۰۳/۱۲/۱۳۹۵). بیانات در ششمین کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=35712

٦٢. خامنه‌ای، سید علی. (۱۵/۰۱/۱۳۹۷). پاسخ رهبر انقلاب به نامه آقای اسماعیل هنیه رئیس دفتر سیاسی حماس. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=39339

٦٣. خامنه‌ای، سید علی. (۲۵/۰۴/۱۳۹۷). بیانات در دیدار کارگزاران حج. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.

٦٤. خامنه‌ای، سید علی. (۱۲/۰۸/۱۳۹۷). بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40833 .

٦٥. خامنه‌ای، سید علی. (۱۴/۰۳/۱۳۹۸). بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی (ره). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.

٦٦. خامنه‌ای، سید علی. (۲۱/۰۷/۱۳۹۸). بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشگاه امام حسین (ع). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.

٦٧. خامنه‌ای، سید علی. (۲۶/۰۹/۱۳۹۹). بیانات در دیدار خانواده شهید سلیمانی. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.

۶۸. خامنه‌ای، سید علی. (۲۸/۰۴/۱۴۰۰). پیام به مناسبت فرارسیدن ایام حج. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/message content?id=48289

۶۹. خامنه‌ای، سید علی. (۰۹/۰۲/۱۴۰۱). سخنرانی تلویزیونی به مناسبت روز جهانی قدس. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/speech . content?id=50116

۷۰. خامنه‌ای، سید علی. (۱۴/۰۳/۱۴۰۱). بیانات در مراسم سی‌وسومین سالگرد رحلت امام خمینی (ره). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=50381

۷۱. خامنه‌ای، سید علی. (۱۷/۰۴/۱۴۰۱). پیام به حجاج بیت‌الله الحرام. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب-https://farsi.khamenei.ir/message . content?id=50597

۷۲. خامنه‌ای، سید علی. (۱۱/۱۰/۱۴۰۱). بیانات در دیدار مسئولان نظام. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.

۷۳. خامنه‌ای، سید علی. (۰۲/۰۲/۱۴۰۲). بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب . https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=52603

۷۴. خامنه‌ای، سید علی. (۱۶/۰۵/۱۳۹۱). بیانات در خصوص اقتصاد مقاومتی. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.

۷۵. خامنه‌ای، سید علی. (۳۱/۰۵/۱۳۹۵). بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار رهبر معظم انقلاب.